

Türkiye ve ABD’de İlçe Panayırlarının Sürdürülebilirliğine Etki Eden Faktörlerin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Comparative Evaluation of the Factors Affecting the Sustainability of County Fairs in Türkiye and the USA

Vedat ÇALIŞKAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Müzecilik ve Kültürel Miraslar Yönetimi Bölümü, Çanakkale, Türkiye

ÖZ

Etkinlikler tarihi içinde festivallerle birlikte en köklü ve uzun ömürlü miraslardan biri de panayırlardır. Tarihsel süreçte dünyanın çeşitli bölgelerinde ticaret, alışveriş, eğlence, eğitim, dinsel ve kültürel fonksiyonların kompozisyonuna göre çok çeşitli formlarda panayır örnekleri ortaya çıkmıştır. Türkiye ve ABD’de yerel ve geleneksel kültürel değerlerin geleceğe taşınmasında önemli roller üstlenen ilçe panayırları günümüzde halen büyük ilgi görmektedir. Ancak Türkiye’de geleneksel ilçe panayırının sürdürülmesinin önünde çeşitli güçlükler bulunmaktadır. Türkiye’de panayırların toplumsal ve kültürel fonksiyonlarının ihmal edilmesi; değişen koşullara uyum sağlama güçlükleri, yönetsel ve mali sorunlar vb. faktörler neticesinde panayır organizasyonları giderek ortadan kalkmış ya da festivallere dönüşmüştür. Cumhuriyet dönemi içinde varlığını belirleyebildiğimiz 295 panayırın %80’i günümüze ulaşmamıştır. ABD’de ise ilçe panayırlarının yönetsel özellikleri ve kurumsal işleyişleri, ilçe panayırların varlığını destekleyici yaklaşımlar sağlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, karşılaştırmalı bir yaklaşımla Türkiye’de geleneksel ilçe panayırlarının sürdürülebilirliği tehdit eden faktörleri belirlemek ve sürdürülebilirliği destekleyecek öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan ilçe panayırları, geleneksel ilçe panayırları, kültürel mirasların sürdürülebilirliği, panayırların sürdürülebilir yönetimi, Türkiye ilçe panayırları

ABSTRACT

Along with festivals, fairs are one of the most established and long-lived in the history of events. Throughout history, there have been various examples of fairs in a variety of forms depending on the composition of their functions, including commercial, shopping, entertainment, educational, religious, and cultural functions across the world. County fairs, which assume key roles in preserving local and traditional cultural values for the future in Turkey and the USA, still attract great attention today. However, traditional county fairs in Turkey face several challenges to survive. Fair organizations have gradually disappeared or replaced by festivals due to factors such as the neglect of their social and cultural factors in Turkey, their inability to adapt to changing conditions, and administrative and financial problems. About 80% of the 295 fairs that existed during the Republican period in Turkey have not survived today. The administrative characteristics and institutional functioning of county fairs in the USA incorporate approaches that support the organization of county fairs. This study primarily seeks to determine the factors threatening the sustainability of traditional county fairs in Turkey with a comparative approach and to offer suggestions to promote their sustainability.

Keywords: American county fairs, county fairs, sustainability of cultural heritage, sustainable management of fairs, Turkish county fairs (*panayirs*)

Giriş

Tarih boyunca dünyanın çok çeşitli bölgelerinde toplumsal, ticari, dinsel, eğlence ihtiyaçlarıyla etkinlik içinde şekillenen panayırlar oldukça köklü ve renkli bir geçmişe sahiptir. Panayırlar, tarihsel yolculuklarında keşittikleri dönem ve mekanlarda toplumların çeşitli ihtiyaçları ve talepleri tarafından şekillendirilmiştir. Tarih boyunca panayırlar, kalabalıkları kendine çeken organizasyonlar olmuştur.

Geliş Tarihi/Received: 08.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 28.09.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 30.10.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Vedat ÇALIŞKAN

E-mail: cografya16@gmail.com

Cite this article as: Çalışkan, V. (2023). Comparative evaluation of the factors affecting the sustainability of country fairs in Türkiye and the USA. *Eastern Geographical Review*, 28(50), 10-24.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Fakat kalabalığın toplanma nedenleri her zaman panayırın üstlendiği fonksiyonlarla bağlantılı olmuştur. Ticaret, alışveriş, eğlence, eğitim, dinsel, sosyal, kültürel vb fonksiyonlar ve bu fonksiyonların gücü, panayırların form özelliklerini şekillendirmiştir. Panayırlar genellikle birçok fonksiyonun bir arada bulunduğu organizasyonlardır. Fakat bazı fonksiyonlar diğerlerine göre önde olabilir ya da bu sıralama süreç içinde değişebilir. Esasen, panayırların uzun ömürlü örnekler olması, panayırların birçok fonksiyonu bir arada bulundurmaları ve değişen koşullara tepki verme, uyum sağlama yetenekleri ile yakından ilgilidir.

İlk Çağ'ın başından beri bir mevsim başlangıcı ya da harman sonu gibi zamanlarda yapılan dini toplantılar ve şenlikler panayırların öncülleri olarak kabul edilebilir. Çünkü eskiden panayırların kurulduğu şehirlerde ticaret, yeterli derecede alıcının ve satışa sunulan malın bulunmasına bağlıydı. Bazı şehirlerde yeterince alıcı toplanabilmesi için, panayırlar genellikle dini veya resmi bayramların, festivallerin tarihine göre ayarlanıyordu. Eski Yunandaki bu durum daha sonraları Avrupa'da Hristiyan kiliseleri tarafından da yaşatılmıştır ve çeşitli ülkelerde panayırlar çoğu kez adlarını da Hristiyan azizlerinden almıştır (Göney, 1984, s.157). İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde Arap Yarımadası'nda da kervan tüccarlarının katıldığı birçok önemli panayır vardı (Sarıçık, 2013). Hac ve kutsal yerlerin ziyaret dönemlerinde kalabalıkların toplanmasını garanti eden ilk panayırları, dini kutlamaları ticaretle birleştiren organizasyonlar olarak düşünmek mantıklı görünüyor. Başlarda temeli dini fonksiyonlara dayanan panayırlar, giderek daha fazla ticari bir işlev üstlenmiş ve Orta Çağ'ın büyük ticaret panayırlarında Avrupa'da doruğa ulaşmıştır (Wrigley, 1919, s. 74). Orta Çağ Avrupa'sında en erken tarihli panayırlardan biri yedinci yüzyıldan başlayarak her yıl Paris yakınlarında kurulan Lendit panayırdı (Sennett, 2001, s. 177). 12. Yüzyılda ünlü Champagne, Troyes, Lagny, Provins ve Bar-sur Aube panayırları, Orta Çağ Avrupa'sında yıl boyunca birbiri ardı sıra kuruluyordu (Face, 1958; Huberman, 2013; Le Goff, 2008; Pirenne, 2012; Sennett, 2001; Wrigley, 1919).

Türk Dünyası da Orta Asya'daki anayurtlarından Anadolu'ya uzanan süreç boyunca ticaret faaliyetleriyle ve pazarlarıyla dikkat çekmiştir. Örneğin, Hunlar ve Göktürkler'in Türk-Çin sınırında, batıda Sirderya boylarında belirli tarihlerde kurulan büyük pazarlarda komşularıyla ticaret yaptıkları bilinmektedir (Baykara, 1997; Küpeli, 1999). Tarihte bir Türk devleti olan Kazan Hanlığı'nda da panayırlar bulunuyordu. Nitekim, milletlerarası ticarettede önemli bir yeri bulunan, Kazan Türkleri arasında "Mekerce" adı ile bilinen "Kazan Panayırı" daha sonra dünya çapında şöhret kazanacak Nijni Novgorod panayırının da başlangıcı olacaktır (Durmaz, 2016; Kurat, 2002).

Ortaçağda Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Anadolu'da, kadim ticaret yollarının önemli bir kavşağını oluşturan Selçuklu ülkesinde de 12. ve 13. yüzyıllarda uluslararası özellikte büyük panayırlar dikkati çekiyordu. Dört bir yandan gelen tüccarın bulunduğu bu büyük panayırlara Anadolu'da 'Yabanlu' adı veriliyordu (Satoğlu, 2002; Sümer, 1985; Şahin, 2014). O dönemde Yabanlu Pazarı (günümüzde Pazarören, Kayseri) ve Ziyaret Pazarı (günümüzde Osmanpaşa, Yozgat) gibi uluslararası panayırlar faaldi (Özcan, 2006; Sümer, 1985; Şahin, 2014). Osmanlı döneminde ilk örnekleri Rumeli'de görülen ve yaygınlaşan panayırlar, Anadolu'da 16. Yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış; takip eden yüzyıllarda oldukça yaygınlaşmıştır (Çalışkan & Sönmez, 2021; Erdoğru, 1994; Şen, 1996).

Kesin olarak tarihte ne çeşit toplanmaya ilk kez fuar/panayır adının verildiğini bilmiyoruz. Etimolojiye tamamen güvenebilirsek,

en erken panayırların birincil olarak dinsel anlama sahip olduğundan emin olabiliriz. Sözcük, Latince feria-holiday (bayram)-sözcüğünden türemiştir ve festus-festal (bayrama/festivale ait)-ile ilintilidir (Neely, 1935, s. 4). Bilindiği gibi İngilizce 'fair' ve Fransızca 'foire' kelimeleri diğer birçok dilde hem panayırları hem de fuarları birlikte karşılar. Fakat Anadolu ve Yunan coğrafyasında 'panayır' teriminin varlığı, etimolojik olarak ilginç bir yöne dikkat çeker. Çünkü çağdaş Yunanistan ve Türkiye'de düzenlenen geleneksel panayırlar için kullanılan isim Yunanca 'panēgyris' ve Türkçe 'panayır'dır. Bu kelimenin kökeni ise İlk Çağın sonlarında Greko-Romen dünyasında periyodik pazarları tanımlayan Yunanca bir kelime olan 'panēgyris'dir. Pek çok durumda eski kaynaklar ve Yunan metinlerinde panēgyris, festival anlamı periyodik olarak yapılan dinsel amaçlı toplanmalar için kullanılmıştır (Ful, 1998, s. 45, 49). Panegyris ve panayır terimlerinin Osmanlı döneminden günümüze değin hem Rumlar hem de Türkler tarafından ortak kullanımı olduğunu görmekteyiz. Esasen Türklerin Anayurdu Orta Asya'da senenin belirli bir döneminde düzenlenen ve 'yıl-pazarı' olarak isimlendirilen pazar türleri mevcuttu (Demirtaş, 2011, s. 40). Bu pazar türü, Anadolu'da panayır olarak adlandırılan organizasyonlarla büyük benzerlik göstermekteydi. Bizans imparatorluğunda ise 12. yüzyıldan beri panayırların yapıldığı bilinmektedir. Bunlar, dinî Haç merasimleri ile birleştirilmiş etkinlikler olduğundan adları da "panegyris" idi (Ülgen, 2012, s. 371). Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra Bizans-Selçuklu sınırlarında komşularla ticaret yapma geleneğini sürdürmüştür. Ticaretle birlikte yaşanan kültürel etkileşimler neticesinde Türkiye Selçukluları döneminden itibaren Türkler, kendi yıl-pazarı geleneği ile bu 'panayır' geleneğini kaynaştırmış olmalıdır. Anadolu'ya geldikten sonra alışveriş ve eğlencenin birlikte olduğu panayır geleneği ile karşılaşan Türkler, bu organizasyonlara kendi kültürlerinden ata sporlarını, gelenekleri ve eğlenceleri (pehlivan güreşini, at yarışlarını ve cirit oyunlarını) de katarak farklı bir görünüm kazandırmışlardır. Türklerin yıl pazarları Osmanlı Döneminde "panayır" adını almıştır (Baykara, 2001, s. 139). Evliya Çelebi Anadolu ve Rumeli'deki bu tür organizasyonlardan 'panayır' olarak söz ederken, Evliya Çelebi'nin çağdaşı olan, 17. Yüzyılın bir diğer ünlü coğrafyacısı Kâtip Çelebi ise 'panayır' kelimesi yerine 'yıl pazarı' terimini de kullanır.¹

Şemseddin Sami Kamûs-ı Türkî adlı eserinde panayırları "senede bir veya iki defa belirli yerde kurulup birkaç gün devam eden büyük pazar olarak tanımlar (Şemseddin Sami, 1995, s. 347). Günümüzde Türkiye'de halen varlığını sürdüren geleneksel ilçe panayırlarını daha kapsamlı bir şekilde tanımlamayı deneyecek olursak şu şekilde tanımlayabiliriz: "Daha çok ilçe merkezlerinde -ve az sayıda örneği köylerde- kurulan, alışıl gelmiş belirli tarihlerde, ilçe ve köylerin panayır alanı olarak bilinen arazilerinde, birkaç günden bir haftaya kadar değişen periyotlar şeklinde, eşya (emtia) ve/veya hayvan pazarları formlarında geçici olarak kurulan; çeşitli ihtiyaçların bir arada karşılanabildiği, daha çok kırsal yerleşmelerde yaşayan, sık ve düzenli alışveriş olanağı bulunmayan insanların gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra mevsimlik ya da yıllık ev ihtiyaçlarının, çeşitli tarımsal araç gereç ihtiyacının karşılandığı; ziyaretçilerin alışverişin yanı sıra eğlence, sosyal fonksiyonlarından yararlandığı geleneksel alışveriş organizasyonlarıdır". Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere günümüz panayırları Osmanlı dönemindeki emtia ve hayvancılık panayırları ile büyük benzerliklere sahiptir.

¹ [bkz.Kâtip Çelebi, Tavavis'de kurulan yıl pazarı, Cihannüma, II. Cilt, 2013:567; Çankırı'da kurulan Yapraklı yıl pazarı, Cihannüma, II. Cilt, 2013: 944].

Kuzey Amerika'da panayırların tarihi ABD'nin kuruluşundan önceye kadar uzanır. Örneğin, Amerikan Kolonileri döneminde Ortaçağ Avrupası'ndakine benzer panayır düzenlenirdi (Andrews, 1919'dan akt., Neely, 1935, s. 46). 1686'da New Jersey'de altı ayda bir kurulan panayır ilk panayır örneklerinden biridir (Whitehead, 1856 akt., Neely, 1935, s. 46). Köleleri, sığırları, atları, erkakları ve diğer malları satmak ve ticaretini yapmak bu panayırın ilk amaçları iken, bu organizasyonlar daha sonraları günümüz panayırına doğru evrildiler. Çok uzaklardan gelen ziyaretçiler dört gün boyunca orada kalıyor çeşitli yarışmalarda ve etkinliklerde ödüller için yarışıyorlardı (Stroup, 2019). ABD'nin ilk panayırları tipik bir emtia ve hayvancılık panayırı karakteri sergilerken, tarihsel süreçte toplumsal ve ekonomik gelişmelerin yönlendirmesiyle ABD ilçe panayırları oldukça farklı bir form kazanmıştır. Esasen Amerikan panayırlarının ticari ve eğlence etkinliklerini tarımsal eğitim ve sergilerle birleştiren yeni panayır formunun evrimi 18. yüzyıl İngiltere'sinde başlamıştır. Toprak sahiplerinin birbiri ardına 'tarım cemiyetleri'ni kurmasıyla, yeni hayvan türlerini yaygınlaştırmak ve yıllık hasat kutlamaları sırasında yeni yetiştirme yöntemlerini duyurmak için sığır gösterileri ve çiftlik gösterileri düzenlenmeleri panayırları yaygınlaştırdı (CDFA Raporu, 1999). Tarımsal eğitim ve sergiler böylece İngiltere ve ABD'deki yeni panayır formlarının temelini oluşturdular. ABD ve İngiltere'de 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan tarım temelli bu panayırların ortak form özellikleri esasen Anglo-Amerikan kültürü içinde şekillenen bir panayır formunu yansıtır. Bu tür panayırlar, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu çevrelerde çiftçileri bilgilendirmek, onları yeni yöntem ve teknolojilerle tanıştırmak, bilgi alışverişi ve etkileşim sağlamak, ürünleri sergilemek konularında önemli işlevler üstlenmiştir.

Günümüzde ilçe panayırı örneklerinin en fazla görüldüğü ülkeler arasında ABD ve Türkiye gelmektedir. Kuşkusuz, Türkiye ve ABD'de dağılım gösteren ilçe panayırların kökenleri benzerlik göstermekle birlikte; yapısal ve fonksiyonel özellikler bakımından oldukça farklıdır. Günümüzde Türkiye'de ilçe panayırlarında alışveriş, sosyalleşme ve eğlence halen en önemli fonksiyonları oluştururken; ABD ilçe panayırlarında ise tarımsal sergiler, eğitim ve eğlence amaçları öne çıkmaktadır. Toplumların sosyalleşme ve eğlence ihtiyacına cevap vermeleri -bazı dini panayır formları hariç- tüm panayırlarda tüm her zaman ortak bir yön olarak kalmıştır. Türkiye'de ilçe panayırları özellikle kırsal çevrelerde yaşayan nüfusun mevsimlik alışveriş ihtiyacının yanı sıra sosyalleşme ve eğlence ihtiyaçlarının karşılanmasında alternatif olmayan organizasyonlar olarak halen büyük ilgi görmektedir (Çalışkan, 2018, s. 1318). ABD ilçe panayırlarında esas amaç genellikle çiftçilere ve halka tarım konusunda bilgi vermek işlevlerini üstlenmiştir. ABD ilçe panayırlarının özünü tarım ve hayvancılığa dayalı eğitim ve sergi faaliyetleri oluştururken; geleneksel ve kültürel değerlerin yaşatılmasına aracılık eden eğlenceler ve şovlar, imalatlar ve ürünler, etkinlikler hem Türkiye'de hem de ABD'de ilçe panayırlarının bir parçası durumundadır.

İlçe panayırları, ABD'de olsun Türkiye'de olsun, toplumların geçmişini, mirasını ve ihtiyaçlarını yansıtmayı sürdürmektedir. Gerçekten de panayırların güncel görünümüleri onların sadece işlevsel özelliklerini ve toplumun günümüzdeki ihtiyaçlarını yansıtmaz; panayırların kültürel bileşenleri, aynı zamanda toplumların tarihsel geçmişini ve kültürel miras değerlerini de beraberinde taşır. Günümüzde teknolojik gelişmeler ve yenilikler, eğlence kültüründe meydana gelen değişimler kuşkusuz geleneksel panayır organizasyonlarını derinden etkilemiştir. Ancak dinamik bir sosyal

kurum olarak panayırlar, sürdürülebilir yaklaşımlarla değişen sosyo-ekonomik ve kültürel koşullara başarılı şekilde adapte olabilir. Aksi halde geleneksel panayırlar geçmişten bugüne kadar taşıdıkları geleneklerle ve kültürel miras yükleriyle birlikte kaybolabilirler. Bu tür olumsuz sonuçların önüne geçmek için kültürel miras değeri taşıyan panayırlara yönelik sürdürülebilir politikaların ve yönetsel yaklaşımların rolü önem kazanmaktadır. Günümüzde ülkeler köklü bir geçmişe sahip panayırların taşıdığı kültürel önem nedeniyle onları sürdürmeye ya da yeniden canlandırmaya özel bir dikkat harcamaktadır. Kültürel miras yönü bulunan etkinliklerin sürdürülebilirliği için planlama, yönetim, kurumlar arası iş birlikleri ve politikalar eş güdüm içinde çalışmaktadır.

ABD'de sayıları 2000 civarında olan panayırlar günümüzde planlama, yönetim ve kurumlar arası iş birliği anlayışı içinde şekillenen kurallarla organize edilmekte; iyi uygulama örneklerinin yaygınlaşmasını desteklemektedir. ABD'de yeni panayır örneklerinin doğumu da bir yandan devam etmektedir. Türkiye'de ise ilçe panayırlarının sürdürülebilirliğinin önünde çeşitli engeller söz konusudur. Nitekim, her geçen gün Türkiye'de ilçe panayırı örnekleri birbiri ardına kaybolmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin çeşitli tarih aralıklarında aktif olan panayır örneklerinin yaklaşık %80'i kaybolmuş ve günümüze ulaşamamıştır. Kaybolan panayırların bazıları, kökleri Osmanlı dönemine kadar uzanan tarihi panayırlardır. Panayır örneklerinin yok oluşu özellikle son 40-50 yıl içinde gerçekleşmiştir. Panayırların ortadan kaybolması ile panayırlara tutunarak sürdürülen çeşitli geleneksel sportif etkinlikler, geleneksel yeme içme ürünleri, geleneksel imalatlar, zanaatlar ve mamüllerde de kaybolmaya itilmektedir. Oysa kökleri tarihin derinliklerine uzanan ve giderek yok olan panayır örnekleri kültürel miraslar olarak benimsenmeli ve sürdürülebilir yaklaşımlarla, politikalarla desteklenmelidir.

Burada ele alınan çalışma, Türkiye ve ABD ilçe panayırlarını, sürdürülebilirliği etkileyen faktörler bakımından kıyaslayarak bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsam içinde, her iki ülkede ilçe panayır organizasyonlarını derinden etkileyen temel faktörlerin ve uygulama örneklerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Gelişmiş bir ülke olan ABD'de, panayırların eğitime ve kültürel mirasın geleceğe taşınmasına aracılık eden rollerini destekleyen iyi uygulama örnekleri söz konusudur. Türkiye'de ise ulusal ya da bölgesel ölçekte panayır organizasyonlarını ele alan herhangi bir kurum ya da politika yoktur. Kıyaslamalı değerlendirmenin sonuçları aynı zamanda Türkiye'de panayırların sürdürülebilirliğine katkı sağlayacak yeni öneriler sunmaktadır. Bu karşılaştırmalı çalışmada sunulan bilgi ve bulgular, Türkiye ve ABD'de yürütülen iki ayrı araştırma projesi kapsamında elde edilen sonuçlara dayanmaktadır.

Yöntem

Araştırma, güncel olarak hakkında çok fazla bilgiler bulunmayan Türkiye ve ABD ilçe panayırlarını ele almaktadır. Bu amaç doğrultusunda tasarlanan araştırma, Türkiye ve ABD panayırlarını konu alan iki ayrı araştırma projesinde birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen bilgileri, bulguları ve değerlendirmeleri içermektedir. Araştırmada hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemlerinin birlikte kullanımını içeren karma yöntemden yararlanılmıştır. Karma yöntem araştırmaları, araştırmacının çalışma içerisinde nitel ve nicel yöntem, yaklaşım ve kavramları birleştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Creswell, 2008; Johnson & Christensen, 2004). Karma yöntemlerde araştırmacının çalışmaları daha detaylı ve bütüncül bir bakış açısıyla incelediği, bu sebeple her iki yöntemin birbirini tamamladığı görülmektedir (Edmonds &

Kennedy, 2017). Her iki ülkede ilçe panayırı için bazı karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yapabilmek amacıyla öncelikle panayırın varlık durumunun belirlenmesi gerekmiştir. Bu konuda hazır veri setleri, istatistikler vb kaynakların bulunmaması nedeniyle; Türkiye için veriler birincil kaynaklardan (anket, mülakat vb) sağlanırken, ABD için ise ikincil kaynaklar kullanılarak ilçe panayırının ülke ölçeğinde envanterleri hazırlanmıştır. Böylece, elde edilen veriler panayırın coğrafi ve mevsimsel dağılımlarını belirlemeye de yardımcı olmuştur. Bu yönüyle araştırma, panayır ve panayırarla bağlantılı çeşitli konuların güncel durumunu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçlarıyla (gözlemler, görüşmeler, dokümanlar, raporlar) derinlikli olarak incelemesi bakımından aynı zamanda bir durum çalışmasıdır (Creswell, 2013, s. 97). Durum çalışması, niçin ve nasıl sorularını temele alarak olgu ve olayların derinlemesine incelenmesine olanak sağlayan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 289). Seggie ve Bayyurt'a (2015, s. 120) göre durum çalışması, bir durumu, olguyu veya bir sistemi özgün ortamı içinde keşfetmek, ayrıntılı olarak betimlemek, analiz etmek ve yorumlamak için kullanılan bir yöntemdir.

Araştırmada temel veri toplama yöntemi olarak anket yönteminin kullanılması, iki ülkenin panayırını için karşılaştırmalar yapabilmeye olanak sağlamıştır. Türkiye panayırına ilişkin veriler 2013–2014 yıllarında yürütülen bir projeye dayanmaktadır. Bu araştırmada elde edilen veriler ve bilgiler Türkiye ölçeğindeki saha çalışmalarına, anket uygulamalarına, mülakatlara, bilirkşi görüşmelerine ve gözlemlere dayanmaktaydı. 13 ilde dağılım gösteren panayırda² 2582'si panayır ziyaretçisi, 611'i panayır esnafı olmak üzere toplam 3193 kişiye doğrudan (yüz yüze) anket uygulanmıştır. Buna ek olarak belediye ve muhtarlıklara posta yoluyla gönderdiğimiz anketlerin de 63'ü yanıtlanmıştı. Bu araştırmadaki ziyaretçi ve esnaf anketlerinde kotalı örneklem (yaş ve cinsiyet kotaları) yöntemi kullanılmıştır.

ABD'deki ilçe panayırını konu alan proje sürecinin (Haziran 2020; Kasım 2019) COVID 19 pandemisi dönemine rastlaması saha çalışmalarını ve birincil verilerin elde edilmesini neredeyse tamamen sınırlamıştır. ABD ilçe panayırını için literatürün yanı sıra, yıllık ilçe panayır takvimleri (internet ortamında eyaletler bazında taranmış, panayır ile ilgili çeşitli kurumların resmi ağ sayfalarından yararlanılmıştır. Bu tür kurumlara örnek olarak eyaletlerin gıda ve tarım departmanları, panayır ve sergiler birimleri; eyalet ölçeğinde ya da bölgesel ve ulusal ölçekteki çeşitli panayır organizasyonları (panayır federasyonları ve dernekleri); panayırın üyesi bulunduğu bazı uluslararası kuruluşlar (IAFE—The International Association of Fairs and Expositions; OABA—Outdoor Amusement Business Association, IAAPA—International Association of Amusement Parks and Attractions) verilebilir. IAFE, CWH (Carnival Warehouse) gibi panayır ile ilgili veriler de sağlayan ağ sayfalarında, panayır aramaya ve bulmaya yardımcı uygulamalardan da yararlanarak, ABD'deki ilçe panayırının eksiksiz bir listesinin oluşturulmasına çalışıldı. Böylece 2021 yılı itibarıyla faal durumda 1607 ilçe panayırının varlığını e-posta adresleri ile tespit etmiş olduk. 2020 yılı başında başlayan ve COVID 19 Pandemisi dönemi içinde gerçekleşen bu araştırmanın amacına ulaşabilmesi için "Google Anket" uygulaması kullanılarak bir anket tasarlandı. Bu anket, araştırma evreninde bilinen tüm birimlere dolaylı yöntem seçilerek uygulandı. Anketi ve amacını tanıtan bir davet yazısı ile anket linkini içeren e-posta tüm ilçe panayırının yönetim

kurullarına 2021 yılı içinde ikişer kez gönderildi. Bunun yanı sıra ilçe panayırına Facebook, Messenger vb. uygulamalar aracılığıyla ya da panayırın resmi ağ sayfalarındaki 'iletişim' formları aracılığıyla da anketler iletildi. Çabalar böyle olmakla birlikte geri dönüşler çok düşük düzeyde kalmıştır. Normal şartlar altında, coğrafyacı Parfitt (2005) ve Cloke ve ark. (2004) anket araştırmalarında tipik cevap verme oranının %30–%40 aralığında olduğunu belirtmektedir (Yavan, 2014, s. 231). Düşük geri dönüşlerin nedeni kuşkusuz, COVID 19 Pandemisi sürecinde birçok panayırın açılmaması nedeniyle panayır sektöründe motivasyon sorunu yaşanmasıdır. Her şeye rağmen 18 panayır yönetimi hazırladığımız anketi eksiksiz şekilde yanıtlamıştır.³

Çalışma kapsamında güncel olarak ABD'deki ilçe panayırının dağılımını gösteren bir haritanın yanı sıra Türkiye'deki mevcut ve günümüze ulaşmayan panayır örneklerini gösteren iki ayrı harita sunulmuştur. Böylece, panayırın dağılımlarında dikkat çeken bazı coğrafi özellikleri açıklayabilmek de mümkün olmuştur.

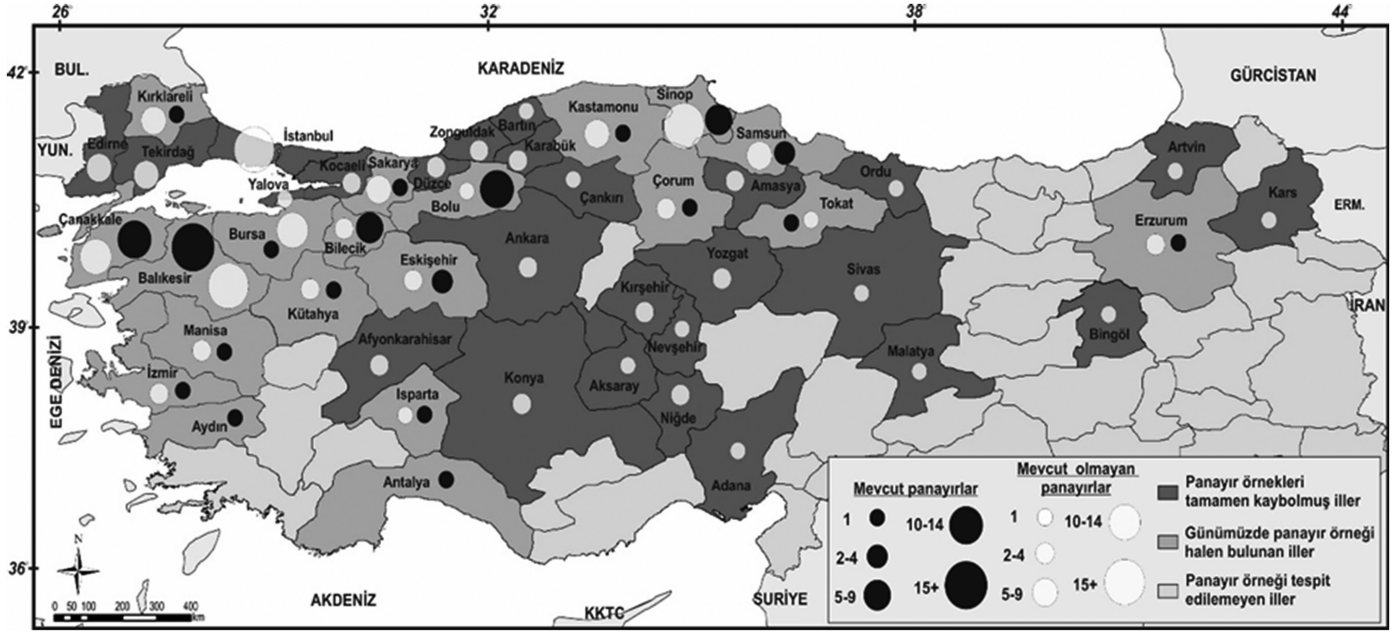
Türkiye ve ABD İlçe Panayırını: Tarihsel Arka Plan, Coğrafi Dağılım Özellikleri, Günümüzdeki Varlık Durumları

Türkiye ve ABD'de ilçe panayırını değerlendirmek için onların tarihsel arka planına ve coğrafi dağılımlarına biraz daha yakından bakmamız gerekir. Panayırın tarihine odaklanmak, geçmişten günümüze panayır sisteminin sürekliliğini bir bütün olarak kavramaya yardımcı olduğu gibi, onların kültürel miras değerlerini kıymetlendirmek ve bu yönde bir farkındalık oluşturmak için de gerekli bir yoldur. Kültürel miras özelliği gösteren panayırın belirlenebilmesi için onların tarihi hakkındaki bilgiler önem kazanmaktadır. Fakat ne yazık ki Türkiye'de panayırını düzenleyen kuruluşlar olarak belediyelerin, yerleşmelerinde düzenlenen panayırın tarihleriyle ilgili olarak genellikle bilgi sahibi olmadıkları görülür. Panayırını tanıttığı materyallerde bir tarih bildirmek yerine genellikle 'asırlık panayırımız', 'asırları aşan panayırımız' vb. ifadelerle konunun geçiştirildiği gözlenir. Oysa bu konuda yapılan araştırmalar özellikle Osmanlı döneminde arşiv belgelerinde kaydına rastlanan tüm Anadolu panayırını hakkında, en erken tarihli belge örneğini esas alarak tarihlerini belirlemiş durumdadır (Çalışkan & Sönmez, 2021). Devlet arşivlerinde yeni belgelerin sunulmasıyla Türkiye'de panayırın tarihlerin daha eskiye gidebileceği de göz önünde tutulmalıdır.

12. ve 13. yüzyılda Anadolu'da Selçuklu topraklarında uluslararası panayır örnekleri bulunduğu giriş bölümünde kısaca değinilmişti. Selçuklu dönemindeki panayırardan günümüze ulaşmayı başaran sadece iki örnek mevcuttur. Bunlar, Pınarparazı (Eğirdir) ve Boyabat panayırınıdır. Osmanlı döneminde de Anadolu'da toplam 176 panayır kurulmaktaydı. Bunların 129'u emtia ve hayvancılık panayırını iken, 47 panayır örneği de çeşitli Hristiyan cemaatlerine ait dini amaçlı panayırınıdır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Osmanlı'dan miras kalan çok sayıda panayırına yeni panayır örnekleri de eklenmiştir. Cumhuriyet dönemi içinde varlığını belirleyebildiğimiz panayır sayısı ise 295'tir. Fakat bu panayırın yaklaşık %80'i (234 panayır) 1980'lerden günümüze değin olan dönemde ortadan kalkmıştır (Çalışkan & Özey, 2022, s. 168). Bu panayırın arasında 16. yüzyıla tarihlenen Lüleburgaz (Matscke, 2011, s. 115); 17. yüzyıla tarihlenen Silivri (Çelebi, 2002, 6:1, s. 236), 18. yüzyıla tarihlenen Balıkesir, Devrek, Gerze, Çorlu, Çerkezköy

² Türkiye'de saha çalışmaları sürecinde doğrudan anket uygulaması yapılan panayır şunlardır: Boyabat, Eğirdir, Gerece, Gönen, İnhisar, Ispir, İznik, Karadede, Pehlivanlı, Seferihisar, Simav, Yenice, Zile.

³ ABD'de uygulanan anketlere yanıt veren ilçe panayırını şunlardır: Yavapai (Arizona), Del Norte (California), Lake (California), Kiowa (Colorado), Allegan (Florida), Broward (Florida), Chattahoochee (Georgia), Grayson (Kentucky), McCracken (Kentucky), The Bolton (Massachusetts), Hillsdale (Michigan), Goodhue (Minnesota), Houston (Minnesota), Dakota Thurston (Nebraska), El Dorado (Nevada), Middlesex County Fair (New Jersey), Box Elder (Utah), Big Horn (Wyoming).

Şekil 1. Türkiye'de Mevcut ve Mevcut Olmayan Panayırılar ile Panayır Sayılarının İllere Göre Dağılışı.

vb. tarihi panayırılar da bulunuyordu. Osmanlı döneminden günümüze ulaşma başarısı gösteren panayır örneklerinin sayısı sadece 12'dir. Bu panayırılar Gönen (1835), Çan (1835) Zile (1844) Gerede (1863), Sarıköy (1866), Işıklar-Manyas (1870), Kuş-Manyas (1877), Ayvacık (1903), Söke (1907), Kargı (1907), Pehlivan köyü (1908) ve Çardak (1912) panayırlarıdır. Bir dönem Türkiye'de alışveriş ve eğlence kültürüne damgasını vuran panayırılardan geriye 20 ilde dağılışı gösteren 61 yerleşimde düzenlenen 69 panayır örneği kalmıştır. Panayır örneklerinin kaybolduğu bu süreçte toplam 27 il panayır örneklerini tamamen kaybetmiştir⁴ (Çalışkan & Özey, 2022) (Şekil 1).

Günümüzde Türkiye'de mevcut panayırılar en fazla Güney Marmara ve Batı Karadeniz bölümlerinde yer alır. En fazla panayır varlığına sahip iller Balıkesir, Çanakkale ve Bolu illeridir. Karadeniz bölgesindeki panayırılar daha çok batı Karadeniz'in bölümünün iç kesimlerinde dağılışı gösterir. Bu yörede özellikle Sakarya Nehri'nin orta kesiminde dikkat çekici bir yoğunluk göze çarpar. Güney Marmara bölümünde ise mevcut panayırıların Biga yarımadasının iç kesimlerinde yoğunlaştığı dikkati çeker (Çalışkan ve ark., 2017, s. 218). Batı Karadeniz, Marmara'nın doğusu ve güneydoğusundaki panayırılarının dağılışı gösterdiği çevrelerin yüzey şekilleri ve topografik özellikleri bu dağılışı tarihsel arka planın rolünü ele vermektedir. Söz konusu panayır kurulan yerleşmeler geçmişte kervan yollarının doğal geçitlerinin güzergahı üzerindedir. Günümüzde panayır örnekleri bulunan bu yerleşmeler geçmişteki hareketli ulaşım ağı içinde elverişli lokasyonlara sahipti. Fakat tarihsel süreçte bu yerleşmeler yeni yol şebekeleri ile elverişli konum özelliklerini kaybederken; panayırılar, bu yerleşmelerde geçmişin ticaret ve ulaşım sisteminin bir mirası olarak günümüze değin ulaşmıştır.

Esasen ilçe panayırılarının dağılışı özellikleri geçmişteki yol sistemi ile panayırılarının bağlantılarını kanıtlarken, günümüze değin ulaşan panayırılarının başarısı daha çok 'coğrafi izolasyon'la ilişkili

görülmektedir. Kuşkusuz sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişmeler, ulaşım ve alışveriş olanaklarının artması, eğlence anlayışındaki değişimler panayırılarının ortadan kalkması sürecinde oldukça etkili olmuştur. Fakat zamana tutunarak günümüze değin ulaşan panayırılarının bulunduğu çevreler kırsal ekonomiye ve kırsal yaşama dayanan çevrelerdir. Bu koşullara ek olarak Batı Karadeniz'de engebeli arazi koşullarını; dağınık yerleşme yapısını ve kış şartları nedeniyle alışveriş olanaklarının kesintiye uğramasını eklemek gerekir. Nitekim başta Gerede olmak üzere Batı Karadeniz bölümünün diğer panayırılarında köylerden gelenlerin kışlık toptan alışveriş yapmaları nedeniyle ticaret hacmi de oldukça yüksektir. Hangi türden olursa olsun panayırılar, izolasyonun üstesinden gelmek için toplumlara fırsatlar sunmaktadır. Benzer şekilde, Amerika'daki dağınık kırsal çiftliklerin, kırsalda yaşayanların izolasyonunu kaçınılmaz hale getirdiğini düşünmek gelenekseldir (Terpenning, 1931). Nitekim coğrafi izolasyon, telafi edici bir sosyal organizasyon gerektirir (Neely, 1935, s. 220). Bu tür çevrelerde toplumlar bir ihtiyaç keşfi olarak sosyal, kültürel, ekonomik, ticari yönleri olan panayırılarını kurarak onlardan yararlanmışlardır.

Tarım cemiyetlerinin yaygınlaşması ile 1800'lerde panayırılar ABD'de yaşamın ve kültürün bir parçası olmaya başlamıştı (Stroup, 2019, s. 82; IAFE, 2023). Tarım cemiyetleri şeklindeki örgütlenmeler ilk olarak İngiltere'de ve oradan ABD'ye doğru tarım panayırılarını ortaya çıkarmıştır. Gerçekten de tarım panayırılarını İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de, başka hiçbir yerde olmadığı kadar gelişerek, kırsal sosyal örgütlenmenin önemli bir parçası haline gelmiştir (Neely, 1935, s. 22-23). ABD'de panayır organizasyonları, Elkanah Watson'un 1810 yılında 'Berkshire Tarım Topluluğu'nu kurması ve Eylül 1811'de Pittsfield (Massachusetts)'de mükemmellik ödülleri ve sertifikaların verildiği; geçit töreni, yarışma ve gösterilerin yapıldığı bir panayır düzenlemesi ile yaygınlaşmıştır. "ABD Panayırılarının Babası" unvanı ile tanınan Watson'un Berkshire modelinin panayırılar için benimsenmesi ülke çapında hızla yayıldı. 1850 yılına gelindiğinde panayırılara sponsor olan 912 ilçe ve eyalet tarım cemiyeti vardı (CDFA Raporu, 1999; IAFE, 2023). ABD ilçe panayırılarının büyük kısmının kuruluşu 19. yüzyılın ikinci

⁴ Bu iller: Adana, Afyonkarahisar, Aksaray, Amasya, Ankara, Artvin, Bingöl, Bartın, Çankırı, Düzce, Edirne, Erzincan, İstanbul, Karabük, Kars, Kirsehir, Kocaeli, Konya, Malatya, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sivas, Tekirdağ, Yalova, Yozgat ve Zonguldak illeridir.

yarısına ve 20. yüzyılın ilk yıllarına dayanmaktadır. Bunlar arasında kuruluşu 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bazı köklü ilçe panayırlarına şunları örnek olarak verebiliriz: Skowhegan, Maine (1819); Erie, New York (1820); Great Geauga, Ohio (1823); Lee, Iowa (1841); Medina, Ohio (1845); Lorain, Ohio (1846); Union, Ohio (1846); Barnstable, Massachusetts (1844). Türkiye’de ilçe panayırını giderek ortadan kalkarken, ABD’de yeni ilçe panayırının doğuşu sürmektedir: Greater Baton Rouge, Louisiana (1965); Wolcott, Connecticut, (1979); Oliver, Kuzey Dakota, (1990); Horry, Güney Carolina (2015).

ABD ilçe panayırını araştırması kapsamında derlediğimiz veriler, etkinliğin resmi adında “county fair/ilçe panayırını” ifadesini içeren organizasyon sayısının 1607 olduğunu orta koymaktadır. Eyalet panayırının yanı sıra 4H, FFA, FCCLA türü eğitim panayırını, rodeo ve hayvancılık şovları vb. etkinlikler bu sayıya dahil değildir. ABD’nin güncel eyalet panayırını sayısını da 102 olarak belirlediğimizi burada eklemek gerekir. Böylece, araştırmanın kapsamı dışında kalan panayırınıla birlikte, ABD’de her yıl düzenlenen çeşitli formlardaki panayır etkinliklerinin 2000’in üzerinde olduğunu tahmin edebiliriz. Güncel olarak, ABD’de yılda 50’den fazla ilçe panayırını düzenlenen 13 eyalet olduğunu belirlemiş bulunuyoruz. En fazla ilçe panayırını Kansas eyaletinde düzenlenmektedir (116 panayır). Esasen bu dağılışı kalıbında bazı özellikler dikkati çeker. Çünkü ilçe panayırını ABD’nin en çok Orta Batı bölgesi eyaletlerinde yoğun bir dağılışı göstermektedir. Bu bölge ‘Amerika’nın tahıl kasesi’ olarak da bilinir. İlçe panayırını ekonomisi daha çok mısır, buğday, hayvancılık ve mandıracılığa dayalı eyaletlerde yoğunluk kazanmış görünmektedir. ABD’nin mısır, buğday ve mandıracılık

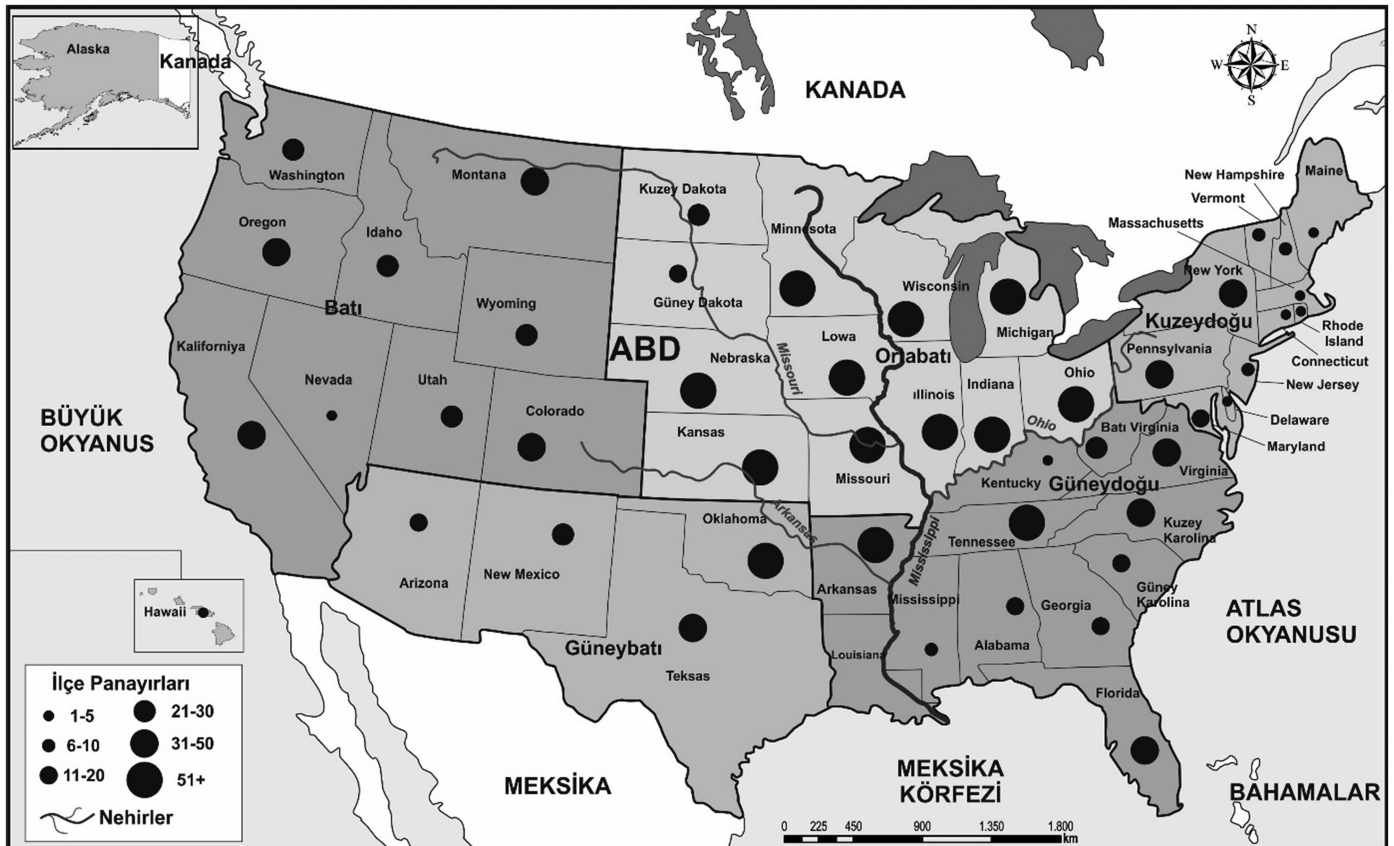
kuşakları olarak bilinen; tarımsal ürünleriyle karakterize olmuş üç kuşağında yer alan tüm eyaletler ilçe panayırınına yoğun dağılışı gösterdiği çevrelerdir (Şekil 2).

Kuşkusuz ABD ilçe panayırınına bugünkü coğrafi dağılışını tarihsel bağları da önemlidir. Çünkü ilçe panayırınına yaygınlaşması 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan tarım cemiyetlerinin örgütlenmesi ile bağlantılıdır. Tarımsal örgütlenme hareketi büyük ölçüde kuzey eyaletleri aracılığıyla doğudan Batı’ya yayılmıştır. Atlantik kıyısından başlayan bu hareket, esas olarak batı New York ve Pensilvanya üzerinden batıya, Ohio’nun büyük vadilerine, yukarı Mississippi ve Missouri’ye dönmüştür. Bu verimli vadilere doğru batıya hareket eden New Englandlılar, New Yorklular ve Pensilvanyalılar, kendi toplumsal miraslarının bir parçası olarak tarım toplumunu ve onunla bağlantılı panayırını da beraberlerinde getirdiler (Neely, 1935, s. 85). İlçe panayırınına günümüzde yoğun dağılışı gösterdiği çevreler Mississippi Nehri Havzası içinde bulunmaktadır. Özellikle Mississippi Havzası’nın yukarı ve orta kesimleri; Ohio, Missouri ve Arkansas nehir havzaları günümüzde de ilçe panayırınına yoğun dağılışına ev sahipliği yapmaktadır. Mississippi Nehri Havzası’nın özellikle buğday ve mısır tarımı ile büyük şöhret kazanan eyaletleri, köklü tarım dernekleri ve ilçe panayırınına dağılışı ile oldukça uyumludur.

Panayırını Sürdürülebilirliği Üzerinde Etkili Olan Faktörler, ABD ve Türkiye’den Uygulama Örnekleri

Panayır Alanlarının Mülkiyet ve Fiziksel Özellikleri

Panayırını kuruluşu için Türkiye’de tercih edilen araziler genellikle şehrsel merkeze yakın çevrelerde; tercihen bir derenin geçiş

Şekil 2.

Günümüzde ABD’de İlçe Panayırını ve Sayılarının Eyaletlere Göre Dağılışı (Bölgelerin ve Nehirlerin Gösterimi için McInnes, 2016: 1280; U.S. National Park Service Mississippi havzası, National Geographic, ABD Bölgeleri haritalarından yararlanılmıştır).

yaptığı mesire alanları olmuştur. Türkiye’de panayırlar için kullanılan alanlar giderek daralmıştır; günümüzde panayır sahaları 5–7 ha arasında değişen büyüklüktedir. Örneğin, Simav panayırı 15 ha, Pehlivan köy panayırı 13 ha, Ayvacık panayırı 6 ha, Dursunbey panayırı da 3,4 ha büyüklüğündeki araziler üzerinde kurulmaktadır. Panayır alanları, zamanla şehirleşmenin genişleyen etkisi ile oluşan arazi rantına bağlı kazançlar nedeniyle imara açılmıştır. Günümüzde de devam eden bu süreçte, panayırlar için elverişli alanlar hızla ortadan kalkmaktadır. Zaman içinde panayır alanlarının küçülmesi ve yetersiz hale gelmesi panayırların sürekli yer değiştirmesine (Çan, Gönen, Zile vb.); panayırın eğlence ve ekonomik fonksiyonlarının parçalanarak farklı mekanlara dağılmasına (İzmit, Çan vb.) yol açmaktadır. Panayırların giderek kaybolmasını etkileyen en önemli nedenlerden birisi panayır alanlarının bu mülkiyet sorunudur. Esasen imar planlarında panayır ve mesire yerlerinin rezerv alan olarak tescillenmeyişi bu sorunu ortaya çıkarmaktadır. Yakın bir gelecekte birçok yerleşmede panayır düzenlenecek bir arazi parçası bulmak zorlaşacaktır. Nitekim panayır düzenlenen yerleşmelerde elverişli arazilerin kaybedilmesi panayırları ortadan kaldırırken; ilçe meydanları, şehir parkları, stadyumlar gibi daha küçük şehirselle alanların kullanıldığı festival türü organizasyonlara yönelme sağlamaktadır.

ABD panayırlarının kurumsal yapıları ve onların planlama yaklaşımları, arazi kaynaklı sorunları büyük ölçüde çözmüştür. ABD ilçe panayırlarının arazi büyüklüğü çeşitlilik gösterse de genel olarak Türkiye’deki panayır alanlarından genişler. Ankete yanıt veren 18 ilçe panayırı içinde Allegan ilçe panayırı (Florida) en geniş araziye sahip iken (46,5 ha); Big Horn (Wyoming) panayır alanı oldukça küçüktür (2,4 ha). Erie gibi bazı büyük ölçekli ilçe panayırlarının arazi büyüklüğü ise ABD’nin birçok eyalet panayırı arazisinden daha geniştir. Erie ilçe panayırı 111,2 ha arazi büyüklüğüne sahiptir. Panayır alanında 112 daimi yapının yanı sıra 4 yeşil park ve 15 bin araçlık otopark yer almaktadır. ABD’nin bir başka büyük panayırı olan Kern ilçe panayırı (Kaliforniya) da 64,7 ha panayır alanına sahiptir.

ABD’de panayır alanlarının mülkiyet sahipliği oldukça çeşitlilik gösterir. ABD’de panayır arazilerinin mülkiyeti, panayır binaları ve ekipmanları eyalet ya da ilçe yönetimine aittir. Bazı panayırlarda ise yasal olarak kurulan ve denetlenen tarım derneklerine, şirketlere ya da hissedarlara aittir. ABD’de panayır alanları genellikle yıl boyunca çeşitli etkinliklere ev sahipliği yaparak etkili kullanım örnekleri sağlar. Kaliforniya’daki fuar alanlarının envanteri (ilçeye, özel sektöre ve devlete ait), eyalet genelindeki çeşitli konumlarda yaklaşık 5.500 dönümlük alanda 3.000’den fazla bina içermektedir. Kaliforniya’nın panayır alanlarındaki mülklerin mevcut piyasa tahminleri 1 milyar dolar civarındadır (CDFA Raporu, 1999).

ABD panayırlarının yıl boyunca işlevsel kullanımları ve oluşan talepler nedeniyle panayır alanları yıllar içinde yeni arazilerin satın alınmasıyla genişleme eğiliminde olmuştur. Türkiye’de ise kalıcı panayır alanı olarak basit düzenlemelere sahip tek panayır alanı Pehlivan köy’dedir. Bunun dışındaki panayır alanları her yıl yeniden hazırlanan geçici barakalarla, su ve elektrik tesisatlarıyla, kaynakların verimsiz bir şekilde harcandığı kullanım örneklerine sahiptir. Oysa ABD’de panayırlarında daimi yapılar yıl boyunca okul sergilerine, eğitim etkinliklerine, düşünlere, kültürel toplantılara, çeşitli ticaret sergilerine, festivallere; gazilere hizmet etkinlikleri dahil olmak üzere çok sayıda kamu veya topluluk etkinliğine ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra hemen tüm eyaletlerde panayır alanları itfaiye kampları, tahliye ve toplanma alanları olarak; Acil Servisler ve Orman Hizmetleri departmanları tarafından komuta merkezleri olarak kullanılmaktadır.

ABD panayır alanları, ticaret yapanlar ve ziyaretçilerin konforunu ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde tasarlanmıştır. Panayır alanlarında düzenlenmiş otopark alanları, depolar, bebek bakım odaları, fiziksel engelliler için rampalar ve tuvaletler, su ve atık su şebekesi, yeme içme mekanları için sıcak su ve kullanma suyu vb. olanaklar bulunur. ABD’de panayır serilerini izleyerek ticaret yapanlar, genellikle iş amaçlarına uygun karavanlarla yolculuk yapmaktadır. Dolayısıyla konaklama, duş vb. olanaklara da sahiptirler.

Türkiye’de panayır düzenleyen 63 belediye ve muhtarlığa gönderdiğimiz anket, panayır alanlarında sıcak su ve duş hizmetlerinin durumunu soran sorular da içeriyordu. Bu sorulara toplam 48 yanıt alınmış; 15 belediye ve muhtarlık ise bu soruları yanıtlamamıştır. Buna göre panayır alanlarının 37’sinde (%59) sıcak su olmadığı; 40’ında ise (%63) duş olanağı bulunmadığı bildirilmiştir. Panayır alanında gıda imalatı yapan tezgahlara ve lokantalara su iletim hattı ise sadece Gerede, Pehlivan köy ve Simav panayırlarında vardır. Panayır süresince tezgahlarının başında ya da araçlarında konaklayanlar için sıcak su ve duş hizmetlerinin Türkiye’deki panayırların büyük bölümünde ihmal edilmiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Panayırlarda gıda imalatı ve tüketimi göz önüne alındığında, halk sağlığı bakımından önem taşıyan bu tür konuların panayır düzenleyen yönetimlerce sağlanması gerekir. Kişisel temizlik için panayır esnafı genellikle panayır kurulan yerleşmelerdeki şehir hamamlarından ya da varsa kaplıcalardan yararlanmaktadır. Geçmişte daha uzun süreli kurulan panayırlar nedeniyle, tarih boyunca Anadolu’daki yer seçimini etkileyen faktörlerden biri de bu olmuştur. Türkiye’de hamam ya da kaplıcası bulunan panayır yerleşmeleri şunlardır: Kargı, Taraklı, Mihalgazi, Simav, Göynük, İzmit, Gerede, Gölpazarı, Söğüt, Mudurnu.

Panayırların İdari ve Yönetimsel Özellikleri

Türkiye’de panayırları temsil eden herhangi bir dernek, birlik vb. örgütsel yapılar olmadığı gibi, panayırlardan sorumlu herhangi bir kurum ya da üst kurul da yoktur. Bu nedenle panayırlar, her yıl adeta kendi kendini organize eden organizasyonlar halinde gerçekleşir. Panayırlara özel herhangi bir mevzuat, yönetmelik ya da yazılı kurallar bulunmaz. Oysa ulusal ölçekte kültür, turizm ve ticaret konularında politikalar ve stratejiler üretmesi gereken kurumların da planlama ve destekleme süreçlerine katılması beklenmelidir. Panayır alanlarının tasarımı, kullanımı ve yönetimi konularında yerel yönetimlere akademik ve teknik destek sağlanması; geleneksel panayır örnekleri tamamen kaybolmadan destekleyici bazı adımların süratle atılması gerekli görünmektedir (Çalışkan, 2019, s. 77). Günümüzde birbiri ardına kaybolan panayırlar, panayırlar arasında geniş boşluklar oluşturarak mesafeyi de büyütülmüştür. Bu durum, panayırlar arasında iş birliği ve etkileşim olanaklarını da azaltmıştır. Türkiye’de panayırları temsil eden kurumsal bir örgütlenmenin olmaması nedeniyle, panayır düzenleyen yerel yönetimler genellikle diğer yörelerdeki panayırlar hakkında bilgi sahibi değildir. Bu süreç, panayırlar arasında başarılı planlama çalışmalarının, iyi uygulama örneklerinin tanıtılmasına, iş birlikleri kurulmasına ve etkileşim sağlanmasına engel olmaktadır.

ABD’de panayırların yönetimi uzmanlaşmış bir iş halinde bir grup profesyonel panayır yöneticisini ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda bir panayırlar arası rasyonalite sistemini zorunlu kılmıştır. Eyaletlerin birçoğunda; ortak sorunların tartışılması, politikaların oluşturulması, ortak standartların ve davranış kurallarının benimsenmesi, çakışmayan tarihlerin belirlenmesi, bazı popüler sergilerin değerlendirilmesi gibi anlamlı sorunların çözülmesi için bir

çeşit bilgi takas bürosu gibi hareket eden yerel panayır dernekleri kurulmuştur (Neely, 1935, s. 108). Her ne kadar eyaletlerdeki ilçe panayırları arasında prestij bakımından bir rekabet söz konusu olsa da birçok alanda iş birliği yaygındır. Nitekim anket sonuçlarına göre “bilgi/teknik ve organizasyona dair konularda panayırlar arasında iş birliği bulunur” yargısı, panayır yönetimleri tarafından tümüyle ‘tamamen katılıyorum’ ve ‘katılıyorum’ düzeylerinde onaylanmıştır.

ABD’de panayırlar iyi yapılanmış bir örgütlülüğe sahiptir. Panayırlar, eyalet ve ilçe komisyonlarının panayır kuralları ve kararlarına göre düzenlenir. Genellikle tarımsal dernekler panayır organizasyonu ve etkinlikleri üzerinde kontrol sahibidir. Panayır yönetimleri organizasyon sürecinde çeşitli kurumlarla yakın ilişki içinde çalışır. Nitekim ankette “panayırın düzenlenmesi ve kontrolünde hangi kurum ve kuruluşlar yer almaktadır?” sorusuna “panayır yöneticisi” ve “panayır kurulu” dışında ayrıca şu yanıtlar verilmiştir: Gıda & Tarım Departmanı, Gençlik Grupları, FFA⁵ FCCLA⁶ ve 4H⁷ eğitim organizasyonları, İlçe Tarım Bürosu, Rotary Kulübü, Lions Kulübü, Valilik, Çevre ve Halk Sağlığı Departmanı, yerel kolluk kuvvetleri, Mobil Polis Departmanı, Yangın ve Kurtarma Departmanı. Birçok yerde, panayırların düzenlenmesinden sorumlu olan Tarım Toplu Lukları/Komisyonları dışında, panayırların üyesi olduğu ulusal hatta uluslararası dernekler ve federasyonlar da bulunur. Örneğin Minnesota’da Minnesota İlçe Panayırları Federasyonu faaliyet gösterir. Bununla birlikte Minnesota Tarım Topluluğu delegeleri Minnesota’daki tüm ilçe panayırlarını temsil eder. Benzer şekilde ilçe panayırlarının standartlarını korumak ve panayırların refahını geliştirmek amacıyla Iowa Panayırları Birliği, Pennsylvania Eyaleti İlçe Panayırları Birliği, Teksas Panayırlar Derneği, batı eyaletlerini kapsayan Batı Panayırları Derneği vb. örgütler de faaliyet göstermektedir.

ABD panayırlarında yönetsel konulara öteden beri önem verilmesi, panayırlara idari bakımdan iyi bir deneyim mirası da sağlamıştır. Amerikan ilçe panayırlarının organizasyonu, panayırların komite ve kurulları içindeki iş bölümü ve ilgili kurumlarla iş birliği çalışmaları ile yürütülmektedir. Panayırların idari yapısı, yönetim kurulu üyelerin seçimi ve atanması, yönetim kurulu üye sayıları vb. özellikler ilçeden ilçeye farklılık gösterebilmektedir. Bununla birlikte panayır yönetim kurulları başkan, başkan yardımcısı, sayman ve sekreterin yanı sıra değişen sayılarda üyelerden oluşur. Bazı ilçe panayırlarında danışma kurulu da bulunur. Örneğin, Southwest Washington Panayırı bir danışma kuruluna sahiptir. Bu kurul, panayır alanının kullanımı, bakımı, geliştirilmesi ve idaresi konusunda panayır yönetimine tavsiyelerde bulunmak üzere oluşturulmuştur. Kurul toplantıları aylık olarak ve halka açık olarak yapılmaktadır. 7 kişiden oluşan komisyonda panayır ile ilgili öneriler de alınmaktadır. Bu tür komisyonlarda üniversitelerden temsilciler de görev yapmaktadır. Örneğin, Routh ilçe panayırını danışma kurulunda Kolarado Devlet Üniversitesi’nden üye bulunurken; Converse ilçe panayırını yönetim kurulunda Wyoming Üniversitesi temsilcisi üye yer almaktadır. Birçok üniversite eyaletlerindeki panayırlarda eğitim etkinliklerinin yürütülmesinde panayır yönetimleri ile iş birliği içinde çalışmaktadır. Eğitim amaçlı bu tür iş

birliklerine Tulsa ilçe panayırını ile Oklahoma Devlet Üniversitesi; Pinal ilçe panayırını ile Arizona Üniversitesi arasındaki iş birlikleri örnek olarak verilebilir.

Türkiye panayırlarında ise görevler, çok az sayıda belediye personeli ve kaymakamlıkların denetlediği koşullarla yerine getirilir. Panayır yönetimi için oluşturulmuş kurul örneklerine, danışma kurullarına ya da ücretli profesyonel yönetici örneklerine Türkiye panayırlarında rastlanmaz.

Panayırların Mali Yapısı, Uygulamalar ve Destekler

Türkiye’de panayırların gelir ve giderleri ile panayır kurulan yerleşmenin belediyesi ya da muhtarlığı ilgilendir. Panayırlar birçok yerde belediyelerin yıllık bütçelerine önemli gelirler sağlar. Panayırlarda gelirler, stantlardan alınan yer kiralaları, eğlence ve lunapark hizmetlerinden alınan kiralalar, hayvan satışlarından alınan gelirler ve reklam gelirlerinden elde edilir. Panayırlarda stant kiralardan elde gelirler bazı panayırlarda esnaf sayısının yüksek olması nedeniyle oldukça önemlidir. Örneğin, Gerede panayırına 800 esnaf katılırken; Gönen, Çan, Kırkağaç panayırlarına 750 panayır esnaf katılmaktadır (Çalışkan, 2019, s. 71–72). Belediye başkanları ve muhtarlarla yapmış olduğumuz görüşmelere göre belediyeler genellikle panayırlardan kazanç elde edemediklerini beyan etmektedir. Nitekim, 51 belediye ve muhtarlığın verdiği yanıtlara göre, 19 panayırdaki (%30,2) gelirler giderleri karşılamakta; 19 panayırdaki kısmen karşılamakta (%30,2); 13 panayırdaki ise giderler gelirlerden daha fazla olmaktadır (%20,6). 12 belediye/muhtarlık ise bu soruya yanıt vermemiştir (%19). Türkiye’de belediyeler bir sonraki panayır organizasyonunu düzenleyebilmek için genellikle mali kaynak sıkıntısı yaşarlar.

Panayırlara girişler ve etkinliklere izleyici olarak katılmak Türkiye’de ücretsizdir. 2021 sezonu için ABD’de panayırlar için günlük ziyaret ücretleri –3–12 USD arasında değişmekteydi. Bazı panayırlar ise Türkiye’de olduğu gibi herkes için ücretsizdir (The Rogers, Oklahoma; Houston, Minnesota; Dakota Thurston, Nebraska; Big Horn, Wyoming vb. ilçe panayırları vb.).

ABD panayırlarının bir kısmı, hiçbir şekilde eyalet hükümetiyle bağlantılı değildir ve kâr amacı gütmeyen kuruluş statüsündedir. Bu tür panayırlar genellikle tarım derneklerinin organize ettiği panayırlardır. Yıl boyunca panayır alanında düzenlenen çeşitli etkinlikler, panayır alanının ve panayır binalarının bakımı için gelir elde edilmesine de yardımcı olur. Her yıl giderler düşüldükten sonra sağlanan gelirler, gelecek yıl daha kapsamlı ve iyi bir panayır yapmak için panayır alanı iyileştirmelerine yeniden yatırılır (Ruff, 1986, s. 71). Bununla birlikte ABD’de çok sayıda panayır her yıl öğrencilere eğitim bursları sağlayarak, ilçelerin eğitim yaşamına önemli katkılarda bulunmaktadır. Eğitim bursları sağlamak ABD’de birçok panayır için gelenekselleşmiş bir uygulamadır. Örneğin, Miami-Dade Panayırı 2019 yılında 586.720 dolar burs sağlamıştır. 1952’den itibaren günümüze değin toplam burs miktarı 11 milyon dolar olmuştur. Loudun Panayırı (Virginia) 1992’den beri Loudunlu 80 gence eğitim bursu vermiştir. Öğrencilere burs sağlayan çok sayıda ilçe panayırlarına örneklerden bazıları şunlardır: El Paso (Kolarado), Kittitas (Washington), Limestone (Teksas), Vanderburg (Indiana), Chautauqua (New York), Guadalupe (Teksas), Brazoria (Teksas), Clay (Florida), Gage (Nebraska), Austin (Teksas).

Türkiye’de ise panayırların kamu kurumları tarafından desteklenmesi söz konusu değildir. Nitekim birçok panayırın festivale ya da fuara dönüşmesinin mali koşullarla ilgili tuhaf bir nedeni daha vardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı ne yazık ki destek başvurularında ‘panayır’ ifadesi geçen organizasyonlara maddi destek

⁵ 1928 yılında kurulan FFA/Future Farmers of America (Amerika’nın Gelecekteki Çiftçileri) programının günümüzde 700 binden fazla üyesi vardır.

⁶ 1945 yılında kurulan FCCLA/The Family, Career and Community Leaders of America (Amerika’nın Aile, Kariyer ve Toplum Liderleri Programı)’nın günümüzde 175 bin üyesi bulunmaktadır.

⁷ 1902’den beri faaliyet gösteren, sloganı ‘yaparak öğren’ olan 4H programının sembolü dört yapraklı yoncadır. Program adını İngilizce head, heart, hands, health kelimelerinin ilk harflerinden almaktadır. 4H programı günümüzde etkinliklerini 500 bin gönüllü ve 3,500 4-H profesyonel çalışanıyla sürdürmektedir.

vermemektedir. Buna karşılık festival, şenlik, şölen, sergi, fuar vb. etkinliklere ise destek sağlanmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteklerinden yararlanmak isteyen yerel yönetimler de panayırlarının resmi adını festival ya da fuar olarak değiştirmektedir.

Kurumsal Görünümler, Standartlar ve Kurallar

Türkiye'de panayırının yıllık takviminin bir arada görülebileceği herhangi bir bülten ya da duyuru yoktur. Panayır arasında iletişim ve iş birliği kanallarının olmaması, bölgesel ya da ulusal ölçekte panayırları temsil eden kurumların olmaması, panayır etkinliklerinin kamuoyuna duyurulmasını ve tanıtımını da güçleştirmektedir.

ABD panayırlarında kurumsal görünürlüğe büyük önem vermektedir. Hemen her panayırın bir logosu, panayırın tarihi ve etkinlikler hakkında bilgiler sunan internet ağ sayfaları, sosyal medya hesapları bulunmaktadır. İnternet üzerinden satıcıların stantlar için rezervasyon yapmaları, ziyaretçilerin de etkinlikler için bilet almaları yaygınlaşmış uygulamalardır. Türkiye'de ise sözü edilen bu tür uygulama örnekleri henüz yoktur.

ABD panayırlarında ziyaretçilere güvenli, rahat ve keyifli bir ortamda panayır deneyimleri sağlanması amacıyla eyaletlerdeki panayır birlikleri ya da panayır yönetimleri, her yıl güncelledikleri yönergeleri ziyaretçilerle paylaşır. Böylece panayır ortamındaki çeşitli konular hakkında "politikalar" ve "davranış kuralları" ziyaretçilere bildirilerek; "panayırda uyulması gereken genel kurallar ve yasaklanan davranışlar" açıklanmış olmaktadır. Türkiye panayırlarında etkinlik programları ve panayır alanında branşlara göre krokiyelerinin sunulduğu broşür örneklerine az sayıda panayır örneğinde rastlanmakla birlikte; uyulması gereken kuralları, acil durum prosedürlerini, toplanma alanlarını bildiren broşürlere ve alan içinde yönlendirici işaretlemelere ihtiyaç vardır. Esasen büyük kalabalıklara ev sahipliği yapan panayırlarda ele alınmayı bekleyen birçok konu bulunmaktadır. Panayır organizasyonlarında ortak kurallar ve standartların sağlanması; toplumun güvenlik, sağlık ve çevre konularındaki talep ve beklentilerine yanıt verebilmeleri, panayırların sürdürülebilirliğini de yakından etkileyecektir. Nitekim, Türkiye'de panayır alanları için engelli politikalarının oluşturulması, acil durum ve tahliye prosedürlerin belirlenmesi, acil durum müdahale ekiplerinin panayır süresince eşlik etmesi vb. konuların süratle ele alınması gerekli görünmektedir. ABD'de birçok etkinlik organizasyonu engelli ziyaretçiler konusunda, çevre, atık yönetimi ve geri dönüşüm konusunda politikalarını ve uygulamalarını ziyaretçiler ile paylaşmaktadır. Türkiye panayırlarında bu tür örnekler henüz yoktur. Nitekim, Türkiye panayırlarında çok fazla ambalaj ve geri dönüştürülebilir atık ortaya çıkmakta; fakat bunlar ayrıştırılmadan diğer çöplerle birlikte toplanmaktadır. Panayırlarda atık materyallerin toplanması için ulusal ölçekte uygun ve ortak prosedürlerin oluşturulmasına ihtiyaç vardır. ABD'de pek çok hizmet kulübü ve hayır kurumu panayırlarda çöp toplama hizmetleri için panayır yönetimleri ile sözleşme imzalayarak, panayırlar aracılığıyla fonlar sağlamaktadır.

Türkiye'de panayırların yer seçiminde öteden beri dere kenarlarında bulunan arazilerin tercih edilmesi dikkati çeker. Bu yer seçimin en önemli nedeni, panayır süresince oluşan atıkların dere yataklarına atılmasıdır. Panayırlarda çok büyük miktarda

hayvansal atıklar, ambalaj vb. materyal açığa çıkar. Gün içinde çöplerin düzenli olarak toplanmasına rağmen panayırın sona ermesinden itibaren panayır alanında kalan atıkların toplanması 15 gün kadar sürer. Bu süreçte en büyük sorun havanın rüzgarlı olduğu günlerde yaşanır. Böyle günlerde havalanan plastik, kağıt, karton vb. atıklar çok uzak mesafelere kadar taşınabilmektedir. Pehlivan köy panayırında ise Roman gruplar, panayırdan geriye kalan atık kağıt ve plastikleri toplayarak, Hayrabolu (Tekirdağ)'da bulunan geri dönüşüm tesisine ulaştırmaktadır.

Panayırlarda Geleneksel Fonksiyonların Sürdürülebilirliği, Tehditler ve Fırsatlar

ABD ve Türkiye'deki ilçe panayırları üstlendikleri fonksiyonlar yönüyle bazı benzerlikler ve farklılıklara sahiptir. ABD'deki ilçe panayırlarında kültürel ve eğitim faaliyetlerinden oldukça etkin bir şekilde yararlanılır. Bunun yanı sıra köklü geçmişe sahip panayırlarda yerel topluma geleneksel ve kültürel yönü bulunan konularda kültürel farkındalık ve bilinç kazandırılması için de büyük çabalar harcanmaktadır.

Araştırma sürecinde kullanılan anketler, ABD ve Türkiye'deki ilçe panayırlarının temel fonksiyonlarını belirlemeye yönelik bazı soruları da içermekteydi. Elde edilen sonuçlar ana hatlarıyla karşılaştırma yapmamıza olanak sağlamaktadır. Her panayır öteden beri toplumun çeşitli katmanlarını, şehrsel ve kırsal yaşamın insanları buluşturan, sosyalleşmeye olanak sağlayan organizasyonlardır. Nitekim, ABD'deki panayır yönetim kurullarına ilettiğimiz ankette "tek kelime ile panayırları nasıl tanımlarsınız?" sorusuna aldığımız yanıtlar ve tekrar skorları, ilçe panayırlarının 'toplanma', 'buluşma', 'sosyalleşme' rollerinin en ön sıralarda olduğunu göstermektedir (Tablo 1). Gerçekten de panayırların esas fonksiyonlarından birisi tarih boyunca toplumu buluşturma ve bir araya getirme gücü olmuştur.

Benzer amaçla ankette sorulan "panayırınız hangi yönde şehir ve toplum hayatına daha fazla katkı sağlıyor?" sorusu için sunulan 6 seçeneğin, '1' en düşük puan, '10' ise en yüksek puan olacak şekilde değerlendirilmesi istenmiştir. Tablo 2'de görülebilen sonuçlar, ilçe panayırlarının sosyalleşme ve geleneklerin yaşatılmasına katkısını oldukça yüksek düzeyde ortaya koymaktadır. Eğlence ve ekonomik fonksiyonlar da yüksek puan derecelerine sahip iken, ABD ilçe panayırların alışveriş fonksiyonunun en düşük skora sahip olması dikkat çekicidir.

Türkiye'de gerçekleştirdiğimiz araştırmanın sonuçları da bazı benzerlikleri kaydetmektedir. Türkiye'de 13 ayrı panayırdaki temsil gücü yüksek bir ziyaretçi grubuna (2582 kişi) uygulanan ankette, panayır ziyaretçilerinin en yüksek düzeyde onayladığı yargı ifadeleri, panayırların öne çıkan fonksiyonlarının ABD'deki panayırlarla benzerliğini yansıtmaktadır (Tablo 3). Türkiye'de ilçe panayırları da toplumun buluşmasına, eğlenmesine, geleneklerin yaşatılmasına aracılık etmektedir (Çalışkan ve ark, 2015, s. 113).

ABD ilçe panayırlarında alışveriş fonksiyonu oldukça arka planda yer almaktadır. Nitekim Türkiye panayırları için yapılan araştırmada, ziyaretçilerin panayıra gelmeleri için en önemli motivasyon faktörünün belirlenmesi için sorulan "Panayıra katılımınızda etkili olan faktörler nelerdir?" sorusuna verilen yanıtlar ABD

Tablo 1.

ABD'deki Panayır Yönetim Kurulları Temsilcilerinin Tek Kelime ile Panayır Tanımı Yanıtları ve Bu İfadelerin Tekrar Skoru

Topluluk/Topluluk buluşması (5)	Grup/Berberlik (2)	Aile (2)	Anılar (2)	Eğlence (2)
Öğrenme/Eğitim (2)	Heyecan (1)	Hayvancılık (1)		Ülke (1)

Tablo 2.

ABD'deki Panayır Yönetim Kurulları Temsilcilerine Göre İlçe Panayırlarının Önde Gelen İşlevleri

Sıra No	Panayırın Toplum Hayatına Sağladığı Katkı Alanları	Ortalama Puan
1	Buluşma ve sosyalleşme	9,1
2	Gelenekleri yaşatmak	9,0
3	Eğlence	8,8
4	Ekonomik	8,1
5	Kültürel	7,8
6	Alışveriş yapmak	5,6

panayırları ile Türkiye panayırları arasındaki en önemli farklılığa işaret etmektedir. Ziyaretçilerin birden fazla işaretleme yapabildiği bu soruda, ilk sıradaki ziyaret nedeni "alışveriş" (%61,8) olurken, "panayırın taşıdığı geleneksel anlam" (%39,7) da ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırayı ise %15,4 oranı ile "arkadaşlarla birlikte vakit geçirme" almaktadır. Her iki ülkede panayırlar toplumun buluşmasına ve sosyalleşmesine; geleneklerin yaşatılmasına; eğlence ihtiyacının karşılanmasına hizmet etmektedir. Türkiye'de panayırları kırsal çevrelerde halen mevsimlik alışveriş ihtiyacını karşılamayı sürdürürken; ABD panayırlarında tarımsal ve güncel konularda eğitim ve tarımsal amaçlı sergilerin rolü öne çıkmaktadır.

Eğitim

Panayırların toplumun farklı katmanlardan kalabalıkları bir araya getiren özelliği, esasen çeşitli yaş gruplarındaki ziyaretçilerin eğitici-bilgilendirici faaliyetlerden yararlanabilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. ABD'de panayır organizasyonlarında eğitim amaçlı etkinliklere öteden beri özel bir önem verilmektedir. ABD'de ilçe panayırları genellikle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin önem kazandığı çevrelerde tarım ve hayvancılığı teşvik etmek, çiftçileri bilgilendirmek ve onları yeni yöntem ve teknolojilerle tanıştırmak, bilgi alışverişi ve etkileşim sağlamak, ürünleri sergilemek konularında önemli roller üstlenmiştir. İlçe panayırları sergiler, yarışmalar ve gösteriler yoluyla, çeşitli eğitim amaçlı kuruluşlarla birlikte her yaşta katılımcılara deneyimlerini genişletme fırsatları sunan ortamlar olmuştur. İlçe panayırlarının tarımsal teşvik, ilham verici olma, eğitici faaliyetlere ev sahipliği yapma vb. rolleri, ABD'de panayırlarla toplum arasında güçlü bağlar kuran bir form sağlamayı kolaylaştırmıştır. Gerçekten de Amerikan ilçe panayırları, ziyaretçilerin programda sunulan çeşitli eğitim fırsatları arasından seçim yaparak yararlanabildiği yerlerdir. Yıl boyunca

Tablo 3.

Türkiye'de Panayır Ziyaretçiler Göre İlçe Panayırlarının Önde Gelen İşlevleri

Sıra No	Panayırın Toplum Hayatına Sağladığı Katkı Alanları	Yüzde
1	Panayır yöre insanın tanışmasına ve kaynaşmasına ortam sağlamaktadır	%89,6
2	Yöre halkının alışveriş ihtiyacının karşılanmasında panayırın rolü büyüktür	%89,5
3	Panayır köylerden gelen tanıdıkların ve akrabaların buluşma yeridir	%88,9
4	Panayır yöre halkının eğlence ihtiyacının karşılanmasında önemlidir	%88,3
5	Panayır yöredeki adet ve geleneklerin sürdürülmesini sağlar	%85,9
6	Panayırın yöre ekonomisini canlandırıcı etkisi vardır	%85,4

panayırdaki sergilenmek üzere hazırlanan projeler, başarılarının ve bilginin paylaşılmasına da aracılık etmektedir. Bu nedenle ABD'de ilçe panayırları tarımsal ve güncel diğer konularda eğitime sağladığı katkılar nedeniyle oldukça benzersiz bir konuma sahiptir. Amerikan ilçe panayırları, çok büyük ulusal organizasyonlar olan FFA, FCCLA ve 4H programlarının çeşitli etkinliklerine de ev sahipliği yapmaktadır.

ABD'de panayır alanları için tasarlanmış işlevsel yapılar, eğitimle ilgili organizasyonların yıl boyunca kullanımını sağlamaktadır. Örneğin, Pennsylvania'nın Bedford ilçesindeki panayır alanı yıl boyunca 4-H, FFA ve halk tarafından kullanılmaktadır. Yıllık ilçe panayırında yarışmalar ve sergiler düzenleyerek gençleri teşvik etmekte; şehirsiz toplumu da tarımın günlük yaşamlarındaki önemi konusunda eğitmektedir. Örneğin, Pennsylvania'nın Schuylkill ilçe panayırında sunulan en popüler 4 H projelerinden bazıları şunlardır: hayvan bilimi (hayvancılık, atlar ve kümes hayvanları), atıcılık sporları (eğitmenler eşliğinde), bahçevanlık, evcil hayvan bakımı, entomoloji (böcek bilimi), yemek pişirme, yaban hayatı, fotoğrafçılık, el sanatları. Bu panayırda 4-H üyeleri yıl boyunca üzerinde çalıştıkları projelerin yanı sıra yetiştirdikleri hayvanları ve ürünleri de sergilemektedir (4 H, 2019; 4 H, 2019 Yıllık Rapor; Schuylkill County Fair, 2021).

Türkiye'de ise panayırlar, yerel ve bölgesel ihtiyaçlara göre tasarlanacak eğitim programları için çeşitli fırsatlar sunmasına rağmen, günümüzde bu fırsattan yararlanmanın ihmal edildiğini belirleyebiliyoruz. Yakın geçmişte eğitim amaçlı sergiler, okul sergileri de Türkiye'de panayırların bir parçası durumundaydı. Günümüzde bu tür uygulama örnekleri giderek azalmış ve kaybolmuştur. Oysa yerel yönetimler ve üniversitelerin iş birliği ile panayırlara entegre edilecek eğitsel programlar, okul ürünleri ve projelerini sergileme çalışmaları, yerel eğitim etkinliklerini destekleyici ödüller ve teşvikler, panayırların toplumla bağlarını ve etkileşimini pekiştirecektir.

Geleneksel ve Kültürel Etkinlikler

Kültürel bağlama biraz daha odaklanırsak, panayırları, geleneksel üretimlerin ve geleneksel hayat tarzlarının yansıdığı yerler olarak geçmişle bugün arasındaki bağlantıları saklayan etkinlikler olarak görebiliriz. Esasen panayırlar da aynen yerel festivallerde olduğu gibi bir yerin somut olmayan kültürel mirasını, yerel geleneklerini, etnik geçmişini ve kültürel peyzajını vitrine çıkarması için bir fırsat sunmaktadır (Kladou, 2011, s. 41). Fakat günümüzde küreselleşme ve popüler kültürün etkisi altında ilerleyen süreçte, panayırların geleneksel, otantik, halk kültürüne dayanan gücü zayıflamakta; giderek birbirine benzeyen festival formlarına dönüşmektedir. Oysa günümüzde Türkiye'de genellikle popüler içeriklere ve işlevlere sahip festivaller, panayırların üstlendiği geleneksel halk kültürünün işlevlerini yapısal formları nedeniyle üstlenemezler. Dolayısıyla festival türü etkinliklerde geleneksel değerleri yansıtan etkinlikler kendine yeterince yer bulamazlar. Böylece panayırların giderek azalması ve festivallere dönüşüm süreci, panayırların bugüne kadar üstlendiği kültürel rolleri boşlukta bırakmaktadır. Gerçekten de geleneksel panayırlar ABD'de olsun Türkiye'de olsun geleneksel değerlerin ve üretimlerin yaşatılmasında, kendi imalatı olan ürünleri pazarlayan üreticilerin ve zanaatkarların varlığının desteklenmesinde, yerel mutfak kültürünün yaşatılmasında aracı ve taşıyıcı işlevler üstlenmiştir.

Panayırlar, ziyaretçilerin uzun süreler geçirdiği yerler olduğundan yeme-içme hizmetlerinin talep ve sunumu her zaman önem taşıyan bir konu olmuştur. Panayırlar çevresinde zamanla 'panayır yiyecekleri'ne dayalı bir mutfak ve yeme-içme kültürü de

oluşturmuştur. Bazen sadece panayırlar için üretilen bu tür geleneksel ürünlere başka yerde rastlanmaz. Örneğin Türkiye panayırlarında gerdan şekeri, Pomak tatlısı (Tikvenik), geleneksel nohut ekmeği (Kravay) (Pehlivan köy panayırları); köylülerce tandırlarda pişirilen kızarmış kaz, kışık keş (Dörtdivan ve Gerede panayırları); Nokul yemeği (Karadede panayırları) sayılabilir (Çalışkan, 2018, s. 1327-1328). Elma şekerleri, pamuk şeker, donut; ABD'de çok sevilen geleneksel Meksika mutfağının ürünleri olan naçhos (nachos) ve tako (tachos)'nun yanı sıra çeşitli barbekü ürünleri gibi ayaküstü atıştırmalık yiyecekler de adeta Amerikan panayırları ile özdeşleşmiştir. Bununla birlikte ABD'de her eyaletin ünlenmiş panayır yiyeceği de vardır. Örneğin Arizona, Kolorado, New Mexico, Ohio eyaletlerindeki panayırlarda Meksika mutfağının ünlü yemeği chili; Wisconsin panayırlarında karamelli elma; Nevada ve Kaliforniya panayırlarında kızarmış peynir örnekleri öne çıkmaktadır. Güney Karolayna panayırlarında ise deniz ürünleri aranan örneklerdir (Gurneys, 2020). Bazı panayırlarda ziyaretçiler en sevdiği yiyecekleri oylamakta ve 'ziyaretçilerin tercihi olan favori yiyecek' belirlenmektedir (Miami-Dade, Florida). Bunun yanı sıra ilçe panayırlarında geleneksel tarife göre yapılan kurabiye, ekmekek, konserve, reçel, turşu, şurup, limonata, pizza vb. ürünler de panayırlarda düzenlenen yarışmalara katılmakta ve satışı yapılmaktadır. Bazı panayırlarda ise 'en iyi tarif' yarışmaları düzenlenmektedir: 'vişneli turta tarifi yarışması' (Davis, Iowa); 'annemin en iyi tarifi' yarışması (Carroll, Virginia), 'fırın ürünleri yarışması' (Clarke, Virginia; Wilson, Tennessee; Carbon, Pennsylvania) vb.

Panayırlar, geleneksel uygulama ve adetlerin sürdürülmesinde taşıyıcı işlevler üstlenmektedir. Panayırların ortadan kalkması, bazı yörelerde geleneksel spor etkinliklerinin de kaybına yol açmaktadır. Günümüzde Türkiye'de yağlı pehlivan güreşleri halen Büyükyenice, Çardak, Dursunbey, Erfelek, Kargı ve Seben panayırlarında sürdürülmektedir. 20 yıl öncesine kadar panayırlarda çok yaygın olan at yarışları geleneği sadece İspir ve Kargı panayırlarında; Cirit geleneği ise İspir ve bazen de Zile panayırlarında yaşatılmaktadır. Panayırların ortadan kalkmasıyla Muratlı, Eflani, Saraydüzü ve Kayapa (İvrindi)'da yağlı güreşler; Sinop, Ağlı ve Havsa'da at yarışları; Çatalca'da at yarışları ve yağlı güreşler de kaybolan geleneksel etkinlikler olmuştur. Bazı geleneksel sportif etkinliklerin yaşatılmasında panayırlar önemli roller üstlenmekte; panayırın festivale dönüşmesi ya da ortadan kalkmasıyla bu tür etkinlikler de son bulmaktadır (Çalışkan, 2018, s. 1328).

Panayırlarda sürdürülen geleneksel yönü bulunan eğlencelerin, yarışmaların, imalat ve ürünlerin; yerel toplumların geleneksel, kültürel değerlerin yaşatılmasına ve geleceğe taşınmasına yardımcı olduğu oldukça açıktır. Esasen ziyaretçi ilgisi, bu tür etkinliklerin hayatta kalmayı sürdürmesine yardımcı olan bir koruma sağlamaktadır. Amerikan ilçe panayırlarında genellikle kırsal yaşama, tarım ve hayvancılığa dayalı sergiler, uygulamalı gösteriler ve yarışmalar programlarda sıklıkla yer alır. Öküz çekme, süt sağma, çiftle toprak sürme, oduncu yarışmaları, panayır güzeli yarışması, at yarışları, boğa biniciliği yarışması, en iyi domuz ve sığır yetiştiricileri için ödüllü yarışmalar, iğne işleri ve dikim işleri sergisi, traktör ve tarım makineleri sergisi; sığır, keçi, koyun ve kümes hayvanlarının sergilenmesi; at, köpek, tavşan, K9 ve midilli gösterileri; motosiklet ve araba yarışları/gösterileri ilçe panayırlarında sıklıkla sergilenen etkinlikler arasındadır. İlçe panayırlarının yerel yeteneklere ve taşralı müzik gruplarının konserlerine, yerel ve amatör tiyatro ve gösteri gruplarına sahne sağlaması da başarı için teşvik edici olduğu gibi, tanınırlıkları için de şans verici olmaktadır.

Anketimizde yer alan "panayır programı kapsamında ne tür geleneksel etkinlikler düzenleniyor?" sorusunu yanıtlayan ABD ilçe panayırları temsilcileri, esasen ABD panayırlarında sürdürülen birçok geleneksel etkinliği kaydetmeye yardımcı olmuştur. Bu tür etkinlikler arasında domuz güreşi, köpek yarışları (McCraken panayırları), çocuklar için koyun sürme yarışmaları, el arabası yarışları (El Dorado panayırları), boğaya binme yarışmaları (El Dorado, Dakota Thurston panayırları), demirci dükkanında imalat gösterileri, midilli gezintileri (Bolton panayırları), at yarışları (Allegan, McCraken, Kiowa panayırları), motorlu taşıtların kalkış yarışları-drag racing (Grayson panayırları), motorlu araçların tahrip edici yarışları-demolition derby (Allegan, Big Horn, Grayson, Houston, Bolton, Godhue panayırları), canavar kamyonlar gösterisi-monster trucks (Bolton panayırları), güçlü çekiş yarışmaları-truck/tractor pulls (Allegan, Dakota Thurston, Godhue panayırları), ev imalatı eşyalar (Hillsdale panayırları), fırın ürünleri yarışması, yetenek yarışması (Chattahoochee panayırları), ev kadınları yarışması ve sergisi (McCraken); ev sanatları sergileri, zanaat gösterileri (Middlesex panayırları), heceleme ve yeme yarışmaları (Broward panayırları), 4H/FFA sergileri, eğitsel sergiler (Goodhue, Dakota Thurston, Kiowa, Houston, Broward panayırları), güzellik yarışması (Grayson, Broward panayırları), tekne yarışı, geleneksel yiyecekler (Lake panayırları). ABD ilçe panayırlarında düzenlenen birçok etkinlik panayırlarla özdeşleşmiş, geleneksel yönü bulunan etkinliklerdir. Örneğin, ABD ilçe panayırlarının hemen hemen ayrılmaz bir parçası olan rodeo gösterileri ve yarışmaları Amerikan kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Panayırlarda Dönüşümler

Panayırların festivallere dönüşmesi ya da başka bir etkinlik formuna dönüşmeksizin yok olması esasen öngörülemez çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Türkiye'de panayırların %80'i son 40-50 yılda ortadan kalkmıştır. Bu süreçte en dramatik sonuç Trakya'da görülür. Cumhuriyet dönemi içinde Trakya'da 23 hayvan ve emtia panayırları vardı. Şimdilerde ise Trakya'nın geriye kalan tek panayırları Pehlivan köy (Kırklareli ili) panayırlarıdır. Panayırların ortadan kalkmasının yanı sıra 30'dan fazla panayırın da festivale dönüşmesi neticesinde, panayır serilerini izleyerek geçimini sağlayan Romanlar, üreticiler ve gezici esnaf için oldukça olumsuz sonuçlar söz konusudur. Panayırlar kültürel, sosyal fonksiyonlarının yanı sıra birbiriyle bağlantı içinde seriler halinde düzenlenen, periyodik bir ticaret sistemidir. Türkiye panayırlarındaki gezici esnaf sayısını 20 binin üzerindedir; çalışanlarla birlikte bu sayının 40 bini aştığı tahmin edilmektedir (Çalışkan, 2018, s. 1327). Her panayırdaki esnafın yaklaşık yarısı il dışındadır ve panayır esnafı Türkiye'nin 50 ilinde ikamet etmektedir. Gezici panayır esnafı yılda ortalama 8 panayıra gitmekte; ticaret için ürün ve malları 28 ilden temin etmektedir (Çalışkan, 2018, s. 1326). Panayır esnafının bu gezgin niteliği, perakende ve toptan ticaret bağlantıları, panayırlarla ilişkili olarak neredeyse ülke genelinde dağılışı gösteren, binlerce insanın geçimini sağladığı, hareketli bir ticaret ağının varlığını ortaya koymaktadır.

Türkiye panayırlarında esnaflık yapanların %34'ü geçimini sadece panayırlardan sağlamaktadır (Çalışkan, 2018, s. 1327). Panayırların yok oluşunun yanı sıra panayırların festivallere dönüşümü de panayırların ekonomik ve kültürel fonksiyonlarının sürdürülebilirliği bakımından önemli sorunlara yol açmaktadır. Festival türünde organizasyonlara, geleneksel panayır esnafının katılımının önünde bazı engeller söz konusudur. Bilindiği gibi festivallerde panayırlardan farklı olarak, ilçe meydanları, spor ve sergi salonları, şehir parkları, stadyumlar gibi daha küçük şehirsal üniteler kullanılmaktadır. Dolayısıyla panayır düzenlenen yerleşmelerde zamanla

panayır kurulan geniş araziler çeşitli nedenlerle kaybedildiğinden, yerel yönetimler günümüzde festival türü organizasyonlara yönelmeyi tercih etmeye başlamıştır. Fakat festival organizasyonları, popüler kültüre dayalı ve çeşitlilik gösteren program içerikleri nedeniyle organizasyon şirketlerine verilir. Bu nedenle festivallerde reyollar ve stantlar panayırlara göre oldukça yüksek fiyatlarla kiralanır. Kırsal yaşamla ilişkili geleneksel üretim yapan, ev imalatı ürünlerini panayırdan satışa sunan üreticiler de bu nedenle festivallerde kendilerine yer bulamazlar. Diğer yandan, öteden beri panayırlarda eğlence hizmetlerini üstlenen Romanlar için de farklı sorunlar söz konusudur. Yıl boyunca bir panayırdan diğerine giden 'Panayırca Romanlar'ın yaptığı bu işler genellikle eğlence sektörü içindeki aile geleneği uğraştır. Diğer bir deyişle panayırlardan geçimini sağlayanlar büyük ölçüde kuşaktan kuşağa bu uğraşı gelenekselleştirmiştir. Nitekim panayırlarda görüşülen yaşlı Romanlar da kendilerini bildiklerinden beri aileleri ile panayırları dolaştıklarını ifade etmektedir. Romanlar, 'fuar ve festival türü organizasyonlarda ihalelere giremediklerini, oralarda kendilerine iş verilmekten kaçınıldığı' iddialarını sıklıkla dile getirmektedir. Büyük ölçüde eğitimsiz ve mesleksiz durumdaki Romanların ekonomik tasarrufları ve yeterli sermaye birikimleri de bulunmadığından yapacak başka bir iş yapabilmek/kurabilme olanakları çok düşüktür. Esasen 'Panayırca Roman' nüfus için kötü senaryo bu değildir. Çünkü panayırların hızla birbiri ardına ortadan kalkmasıyla, 'Panayırca Romanlar'ın bugünkü yaşam koşullarının daha fazla gerilemesi olasılığı belirgindir (Çalışkan ve ark., 2017, s. 132). Son yıllarda keskinleşen bu dönüşüm, panayırlardan geçimini sağlayanlar için esas geçim kaynağının kaybedilmesi ve yıl boyunca işsizlik süresinin artması anlamına gelmektedir.

Panayırların eğlence anlayışı ve araçları da toplumların sosyokültürel süreçlerinden bağımsız değildir. Dolayısıyla dünyanın her yerindeki panayırlarda eğlence kültürü de zaman içinde bazı değişimlere uğramıştır. Tarihsel süreçte panayırlarla özdeşleşen bazı eğlence anlayışı ve araçları, toplumun onay ve itirazları doğrultusunda günümüze değin ulaşabilmiş ya da terk edilmiştir. Örneğin, insan ya da hayvan tuhafıklarını içeren 'ucube şovları' (freak shows) 1980'lere kadar ABD panayırlarında varlığını sürdürmüştür (Stroup, 2019, s. 101,102). Amerikan panayırlarının geçmiş dönemlerine ait bir başka eğlence örneği de Amerika'da 'hootchy-kootchy shows' ya da 'girlie shows' olarak bilinen gösterilerdir. Erotik danslar ve striptiz gösterileri içeren bu tür şovlar 19. yüzyıl sonlarında 1975'e kadar ABD panayırlarında görülmüştür (Stroup, 2019, s. 103). Türkiye panayırlarında da geçmişte 'çadır tiyatrosu' olarak adlandırılan üniteler panayır eğlencelerinin en ilginç örnekleri arasında yer almıştır. Eğlence ve gösterilerin sunulduğu çadır tiyatroları 1970'lerde erotik şovların düzenlendiği yerlere dönüşse de çadır tiyatrosu olarak anılmayı sürdürmüştür. Son örnekleri 1990'lara kadar Boyabat, İznik, Zile ve Gönen panayırlarında görülen çadır tiyatroları günümüzde tamamen ortadan kalkmıştır. Esasen ABD'de olsun Türkiye'de olsun bu tür gösterilerin ortadan kalkmasına yol açan, toplumların bu tür müstehcenliğe karşı artan itirazları ve hassasiyeti olmuştur.

Günümüz panayırlarında lunapark ve eğlence stantları, panayırlarda eğlencenin temelini oluşturur. Türkiye panayırlarında bu eğlence hizmetleri, genellikle panayırları gezerek geçimini sağlayan Romanlar tarafından sürdürülür. ABD'de de panayırların eğlence sektöründe çalışan gezgin panayırca Romanların 'Karnavalca' (Carny ya da Carnie) olarak adlandırılması yaygındır. Türkiye'de olsun ABD'de olsun, bu iki grup da geçimlerini panayırlardan sağlar ve panayırlardaki eğlence hizmetleri genellikle onların aile uğraşdır. 'Panayırca Romanlar'ın ve 'Carnie'lerin zorunlu eğitim

çalıştığı çocukları da onlarla birlikte bir panayırdan diğerine seyahat ederler. Türkiye'de mayıs ayında başlayan panayır sezonu nedeniyle okullarda eğitim gören çocuklar 40 gün kadar okullarına devam edemezler. Aynı şekilde güz döneminde de benzer bir devamsızlık yaşanır. ABD'de hükümet, Carnie gruplarının bu gezici iş şekli nedeniyle, onların eğitim alması gereken çocukları için öğretmenler görevlendirir. Öğretmenler de Carnie grupları ile birlikte hareket ederler. Türkiye'de de bu tür uygulama örnekleri denenebilir ya da yatılı okullardan geçici yararlanma sağlanarak bu eğitim sorunu çözüme kavuşturulabilir. Bugüne değin Türkiye'de bu konunun dikkat çekmemiş olması ve çözüm üretilememiş olması bu konunun ihmal edildiğini ortaya koymaktadır.

Zaman içinde toplumun eğlence anlayışında yaşanan değişimlere, oluşan yeni beklentilere ve taleplere Türkiye panayırlarında eğlence hizmetlerinin sunumunu üstlenen 'Panayırca Romanlar'ın hızlı bir şekilde uyum sağlayamadığı görülmektedir. Romanlar eğlence araç-tezgahlarını genellikle kendileri tasarlamaktadır ve bunlar genellikle demode olmuş ve eskimiştir. Diğer yandan atış poligonlarında, halka atışlarında, penaltı köşelerinde tütün ürünlerinin hediye olarak verildiği sunum biçimleri birçok yerde panayır ziyaretçilerinden tepki de görmektedir. Bir başka sorun ise şans oyunları vb. bölümlerde yaş sınırlamasının olmayışıdır. Küçük yaş gruplarındaki çocukların bu bölümlerde vakit geçirmesi genellikle ebeveynlerin izni dışında gerçekleşmekte ve bu uygulamalara tepki oluşmaktadır. Panayırca Romanlar bu tür sorunları çözmek amacıyla yeni düzenlemeler yapmayı mutlaka değerlendirmelidir.

Günümüz panayırlarında Romanların işlerini bugünkü şekliyle; değişen eğlence ve kültür anlayışını, toplumun hassasiyetlerini göz önüne almadan sürdürebilmeleri oldukça güçtür. Bu durum esasen Romanların önemli bir geçim kaynağının ortadan kalkabileceği tehlikesinin belirlediğini göstermektedir. Romanların hizmet verdiği reyolların, eğlencenin sunumu hizmetleri ve kurallarının günümüz koşullarına uygun hale getirilmesi zorunlu görünmektedir. Yıllardır gözden uzak yaşamayı tercih eden ya da bir şekilde ihmal edilmiş bu dezavantajlı grubun kendi işlerini geliştirebilmeleri için ulusal ölçekte ele alınacak destek çalışmalarına ihtiyaç vardır. Öncelikle geçimlerini panayırlardan sağlayan Romanların net bir şekilde tespiti gereklidir. Roman gruplara iş geliştirme ve meslek edindirme konularında verilecek eğitim ve danışmanlık hizmetleriyle, onların uğraşlarını günümüzün koşullarına adapte etmeleri sağlanabilir. Kuşkusuz sermayeleri ve tasarrufları yeterli, sosyoekonomik seviyesi ve gelirleri düşük 'Panayırca Romanlar'ın özel finansal olanaklarla (mikro krediler, uzun vadeli ödeme koşulları, hibeler vb.) desteklenmesi de oldukça yararlı olabilir. Lunapark ve eğlence reyollarını yenilemeleri için belediyelerle ortaklık modelleri (yatırım ve işletme ortaklıkları, kar ortaklığı vb.) değerlendirilebilir. Yenilenen eğlence tezgahlarından oluşan reyollar, günümüz dünyasına uygun standartlar ve kurallar, toplumda herkes için kazançlar anlamına gelecektir.

Sonuç ve Öneriler

Panayırlar, tarih boyunca toplumların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan buluş organizasyonları olarak toplumların ticaret ve kültür tarihlerine damgalarını vurmuştur. Dünyanın çeşitli bölgelerinde günümüze ulaşan panayır örnekleri her ne kadar ortak köklere sahip olsalar da tarihsel süreçte yaşanan kültürel, ekonomik, teknolojik pek çok değişimin etkisi altında farklı formlar kazanmıştır. Fakat sosyalleşme ve eğlence ihtiyacına cevap vermeleri panayırlarda her zaman ortak bir yön olarak kalmıştır. Nitekim ABD ilçe panayırlarının özünü tarımsal eğitim çalışmaları, ödüllü sergiler,

eğlenceler, geleneksel etkinlikler oluştururken Türkiye panayır- larının da temelini alışveriş, sosyalleşme, eğlence ve geleneksel etkinlikler meydana getirmektedir. Benzerlik ve farklılıklara karşın her iki ülkedeki geleneksel ilçe panayırları kırsal toplum ve yaşa- mının bir sembolü durumundadır.

Başlangıçta sadece kırsal yerleşmeler arasındaki ekonomik ve sosyal bağlantıların egemen olduğu panayırlar, günümüzde kırsal çevreler ile şehirler arasında genişleyen bağlantılar da kurmuştur. Geleneksel panayırlar, kent ve kır yaşamı arasındaki bağlantılarının geliştirilmesinde, kırsal çevrelerin ekonomik ve kültürel açıdan canlandırılmasında, toplumların sosyalleşme ihtiyacının karşı- lanmasında birçok işlevler üstlenmiştir. ABD de olsun Türkiye’de olsun ilçe panayırları kırsal yaşamın geleneklerini ve kültürel miras değerlerini tanıtmaya yardımcı olurken; bir yandan da çiftçilerin sosyal, kültürel, teknolojik ufkunu genişletmeye aracılık etmekte- dir. Türkiye’de de geleneksel ve kültürel bağlantıları bulunan spor- lar, imalat ve ürünler panayırlara tutunarak varoluşları için bir çeşit koruma elde etmektedir. Fakat Türkiye’de geleneksel panayırların sürdürülebilir bir şekilde geleceğe miras olarak taşınabilmesi için, planlama ve yönetim anlayışını günümüz koşullarına uyarlayacak politikalar oluşturulmasına gereksinim vardır.

Kuşkusuz tüm dünyada panayırlar, toplumların ihtiyaçlarını değiştiren ve etkileyen süreçlerle birlikte şekillenmiş, işlevsel değişim- lere uğramış, hatta bazı durumlarda da ortadan kalkmıştır. Fakat bu süreçlere sadece seyirci kalınması yerine toplumsal, ekonomik, kültürel faydaları gözetilen bir anlayışla konuya odaklanmak kültü- rel mirasları korumaya yardımcı olabilir; toplumsal ve ekonomik yararların sürdürülmesine destek sağlayabilir. Özellikle gün- müzde küreselleşme sürecinin artan aynılaştırıcı kültürel etkileri dünyanın her yerinde geleneksel ve kültürel yönü bulunan etkin- likleri derinden etkilemektedir. Nitekim son yıllarda Türkiye’de panayırların yöresel ve geleneksel değerler ile farklılıklarını öne çıkarmak yerine, giderek aynılaştıran yerel festivallere dönüştürül- düğü bir süreç yaşanmaktadır. Böylece geleneksel ve yerel kül- türlerin ulusal ölçekte temsil alanı, tanıtım fırsatları da daraltılmış olmaktadır. Oysa panayırlar, geleneksel ve kültürel birçok değe- rin günümüze değin ulaşmasına aracılık etmiştir. Kuşkusuz bu sonuçlar kültürel miraslara yönelik planlama ve yönetim yaklaşımları ile yakından ilişkilidir. Örneğin ABD’de geleneksel ilçe panayırları, kurumlar arası iş birliğinin öne çıktığı iyi planlama ve yönetim örnekleri ile günümüzde başarılı bir şekilde sürdürülmektedir. Kuşkusuz panayırlar da toplumlar gibi dinamik ve sosyal kurum- lardır. Bu bakımdan panayırların geleceğini ayrıntılı olarak kestirebilmek olanaksızdır. Fakat ihtiyaçlara ve etkilere yanıt vermeyi sürdürebilen panayırlar değişimlere uyum sağlayarak varoluşlarını koruyabilecektir. Bununla birlikte karar vericiler, politikalar, plan- lama ve yönetim çalışmaları, kültürel miras değerler içeren tarihi panayırlara başarılı bir yön kazandırabilir ve onların sürdürülebilir şekilde geleceğe taşınmasını destekleyici olabilir. Bu çerçevede Türkiye’de geleneksel panayırların sürdürülebilirliğine katkı sağla- yabilecek bazı önerileri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Geleneksel panayırların yönetim ve planlama süreçleri, Türkiye’de sadece yerel yönetimlerin sorumluluğuna bırakılmamalıdır. Ulusal ölçekte ekonomi, ticaret, kültür alanında poli- tika üretmekten sorumlu bakanlıklar ve Türkiye Belediyeler Birliği, panayırları destekleyici önlemlerle geleneksel panayırla- rın varlığını destek olmalıdır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın panayırlarla ilgili belirlediği poli- tika ve destekleri çelişkili ve hatalıdır. Bakanlıkça panayırlara

ekonomik ve ticari amaçları nedeniyle destek verilmemesi, panayırların kültürel miras yönünün görülmediğinin kanıtıdır. Öncelikle tarihsel geçmişi köklü olan; geleneksel değerleri, etkinlikleri, üretimleri ve ürünleri ile öne çıkan panayırlar belir- lenerek bu tür panayırların desteklenmesi için gerekli destek düzenlemeleri sağlanmalıdır.

- Türkiye’de panayırları temsil eden herhangi bir dernek ya da kurum bulunmamaktadır. Panayır kurulan yerleşmelerdeki yerel yönetimler başka yerlerdeki panayırlarla iletişime sahip değildir. Hatta genellikle diğer yerlerdeki panayırlarla ilgili her- hangi bir bilgiye de sahip değillerdir. Bu bakımdan denilebilir ki panayırlar giderek birbirinden kopmuş bir sistem halinde var- lıklarını sürdürmektedir. Türkiye’de panayır kurulan yerleşmeler arasında ‘panayır kardeşliği platformu’ oluşturulmalıdır. Türkiye Belediyeler Birliği bu sürece öncülük edebilir. Böylece planlama ve yönetim konularında iyi uygulama örneklerinin geliştirilmesi amacıyla ortak projeler hazırlanabilir; ortak sorunlara çözümler aranabilir, deneyim ve bilgi paylaşımı sağlanabilir; iş birlikleri geliştirilebilir.
- Panayır alanları olarak kullanılan şehirsiz açık alanlar artık kesin- likle imara açılmamalı; rekreasyon ve mesire alanları rezervi olarak korunmalıdır. Panayır alanları, yerleşmelerin çeşitli rek- reasyonel çıkarlarına yıl boyunca hizmet edecek şekilde tasarla- narak verimli bir kullanım modeli geliştirilebilir. ABD’de panayır alanları bu tür kullanım modelleriyle eyalete ve yerel topluma sürekli gelir sağladığı gibi, panayır alanlarının yıl boyunca bakı- mını karşılayacak gelirlerini de karşılamaktadır.
- Panayırların planlama ve yönetim süreçlerinde yapılacak işler oldukça fazladır. Belediyelerin sınırlı sayıda personel olanağı ile bu iş yüküyle başa çıkabilmesi günümüzde oldukça zordur. Panayır alanının düzenlenmesi ve yönetimi, satıcılar ile yapılan sözleşmeler, reklam ve tanıtım çalışmaları, halkla ilişkiler hiz- metleri, sosyal medya hesaplarının güncel bir şekilde yönetil- mesi, hayvan satışları, şov ve eğlence hizmetlerinin planlanması vb. işler bunların başlıcalarıdır. Bu tür işler için yapılacak görev dağılımı ve iş birliği içinde işleyen bir ‘panayır yönetim kurulu/ komisyonu’ oluşturulması çok yararlı olacaktır. Benzer şekilde panayırlar için planlama ve yönetim konularında destek sağ- layacak danışma kurullarının oluşturulması da büyük yararlar sağlayacaktır. Bu süreçte yerel yönetimler ile üniversiteler ara- sında iş birliği örnekleri hayata geçirilebilir. Panayırların büyük potansiyeline karşın ihmal edilen çeşitli eğitsel faaliyetlerin panayırlara entegre edilmesi de ele alınması gereken konular arasında olmalıdır.
- Panayır bütçeleri belediyeler tarafından şeffaf olarak hazırlan-malı; gelir ve giderler ayrıntılı olarak kamuoyuna açıklanmalıdır. Stant kiralaları mutlaka bankacılık işlemleriyle yapılmalı, elden yapılan ödemeler ortadan kaldırılmalıdır. Şeffaf panayır bütçe- leri, panayırların geliştirilmesi ve yeni yatırımlar için yönetim- lere gerekli mali imkanları büyük ölçüde sağlayacaktır. Yıl içinde halkın katılımıyla düzenlenecek panayır toplantıları da bütçenin yanı sıra, panayırlara ilişkin çeşitli konuların tartışılmasına, yerel toplumun istek ve ihtiyaçlarının panayır yönetimlerine iletilme- sini kolaylaştıracaktır.
- Panayırlar için kuralların ve standartların belirlendiği yönerge- lerin hazırlanması önem taşıyan bir konudur. Panayırlarda stan- dartların olmayışı ziyaretçilerin olumsuz deneyimler yaşamasına ve panayırlara ilginin azalmasına yol açmaktadır. Ziyaretçilerin konforu, güvenliği ve eğlenceli bir deneyim yaşamaları için panayır alanlarının tasarımı, planlama ve yönetimi çalışmaları için atılması gereken birçok adım vardır. Engelliler için yapılması gereken düzenlemeler, acil durum ve tahliye prosedürlerinin

oluşturulması, atıkların kaynağında ayrıştırılması ve geri dönüşüm prosedürlerinin hazırlanması, güvenlik kameraları ve ışıklandırma çalışmalarının yapılması, panayır esnafları için gezici konaklama ve duş hizmetleri sunan araçların hizmete alınması vb. Bu tür planlama ve yönetim çalışmaları Ticaret Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İçişleri Bakanlığının ortak komisyonlarıyla olanaklı olabilir.

- Türkiye’de günümüze ulaşan köklü panayırların 14’ünü Selçuklu ve Osmanlı’dan miras panayırlar oluşturur. Fakat panayır düzenlenen yerleşmelerde yerel yönetimlerin ve toplumun panayırlarının tarihi hakkında bilgileri oldukça sınırlıdır. Bu durumun nedeni panayırları tanıtıcı basılı materyallerin eksikliğidir. Oysa Türkiye’de tüm panayırlar çeşitli bilgiler içeren tanıtıcı internet ağ sayfaları ve sosyal medya hesapları oluşturabilir. Kuşkusuz bu tür uygulamaların işlevleri sadece panayırları tanıtmakla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumla, potansiyel ziyaretçilerle ve panayır esnafları ile iletişim sağlamanın ve etkileşimin de önemli araçlarıdır. Panayırların kurumsal kimliğini ortaya koyacak bu tür çalışmalar oldukça gerekli görünmektedir.
- Sadece panayırlar için geleneksel imalatlar yaparak geçimlerini sağlayan zanaatkarlar aslında az sayıda temsilcisi bulunan bazı mesleklerin, ustalıkların ve geleneklerin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu tür üretici ve zanaatkarlardan panayırlarda yer kirasi alınmaması önemli bir destek sağlayacaktır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nden (Tarih: 6 Mart 2013, Sayı: 2013/2) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Teşekkür: ABD’de uygulanan anketin geliştirilmesine katkıları için Prof. Dr. Caroline Nagel’a (South Carolina Üniversitesi-UofSC, Coğrafya Bölümü); kaynak ve belge önerileri için Brian Cuthrell’e (UofSC Kütüphanesi) teşekkür ederiz.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma SOBAG 113K239 ve 2219 (1059B191802156) nolu TUBİTAK projeleri kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Çanakkale Onsekiz Mart University (Date: March 6, 2013, Number: 2013/2).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Acknowledgments: We would like thanks to Professor Caroline Nagel (Geography Department, University of South Carolina, USA) for her contribution to the development of the questionnaire. Thanks to Brian Cuthrell (UofSC Library) for document support.

Declaration of Interests: The author declare that they have no competing interest.

Funding: We would like to extend our thanks to TUBİTAK (the Scientific and Technological Research Council of Turkey) for the financial support provided to Research Projects SOBAG 113K219 and 2219 (1059B191802156).

Kaynaklar

4-H (2019). Annual report. <https://4-h.org>
 Andrews, C. M. (1919). *Colonial folkways, new heaven*. Yale University Press.
 Baykara, T. (1997). *Türk kültürü araştırmaları*. Akademi Kitabevi Yayınları.

- Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- C DFA (California Department of Food&Agriculture) Raporu (1999). *Creating the magic of a great fair: operating principles & tools*, California division of fairs & expositions.
- Cloke, P., Cook, I., Crang, P., Goodwin, M., Painter, J., & Philo, J. (2004). *Practising human geography*. Sage.
- Creswell, J. W. (2008). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (3. Baskı). Pearson Education Inc.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma* Y. B. Y. Göre Nitel Araştırma. (A. Deseni, M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Çalışkan, V. (2018). Türkiye’de geleneksel panayırlar: Birbirine bağlı bir sistemde çözülme ve kültürel fonksiyonlarda kayıplar, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. Ankara, Türkiye, 3-06 Ekim 2018, 1318-1332.
- Çalışkan, V. (2019). Modern fuarlar ve festivaller arasında giderek kaybolan organizasyonlar: Geleneksel ilçe ve köy panayırları. *Milli Folklor*, 65-80.
- Çalışkan, V., & Özey, E. (2022). Atatürk döneminde (1923-1938) panayırlar: Mekânsal, dönemsel dağılımlar ve bazı temel özellikler (A. Ö. Buckley, Ed., pp. 135-173). *Sosyal ve Beşerî Bilimler-Metodoloji, Araştırma ve Uygulama*.
- Çalışkan, V., Özözen Kahraman, S., Sarış, F., & Gültay, B. (2017). *Two geographical sections where traditional county fairs cluster in Turkey: Southern Marmara and Western Black Sea subregions*. *Current Researches in Geography* (H. Arslan, K. Stoychev, Eds.).
- Çalışkan, V., Sarış, F., Gültay, B., & Öztürk, M. Z. (2015). Impact of demographic and socio-economic characteristics of visitors on their preference in utilisation from functions of traditional county fairs. *International Journal of Arts&Sciences*, 4, 105-114.
- Çalışkan, V., & Sönmez, A. (2021). *Anatolian fairs (panayirs) in the Ottoman period: Their distribution and main characteristics, the evaluations and Researches in Social Sciences and Humanities* (M. Sarioglan & M. F. Sansar (Eds., pp. 1-409). Livre de Lyon.
- Çelebi, E., (EÇŞ) (2002). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (S. A. Kahraman& Y. Dağlı (hazırlayan), 1. Cilt, 6. Kitap). Yapı Kredi Yayınları.
- Demirtaş, B. (2011). Saray nahiyesi Balçık panayırı (18-20. yy). *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40-54.
- Durmaz, U. (2016). *Güney Marmara panayırları* (Tez No: 456833). [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Edmonds, W., & Kennedy, T. (2017). *An applied guide to research designs* (2nd ed). SAGE.
- Erdoğan, M. A. (1994). 18.-19. yüzyıl Osmanlı panayırları ve hafta pazarlarına dair belgeler. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 49-129.
- Face, R. D. (1958). Techniques of business in the trade between the fairs of champagne and the South of Europe in the twelfth and thirteenth centuries. *The Economic History Review, New Series*, 10(3), 427-438.
- Ful, Ş. D. (1998). *Antik devirlerde Lydia’da panayırlar, fuarlar ve pazar yerleri* (Tez No: 71713). [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Göney, S. (1984). *Şehir coğrafyası I*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gurneys (2020). The Most Popular Fair Food By State, <https://www.gurneys.com/blog/most-popular-fair-foods>.
- Huberman, L. (2013). *Feodal toplumdan yirminci yüzyıla* (13. baskı). İletişim Yayınları.
- IAFE (The International Association of Fairs and Expositions) (2023). <http://findthefair.com/>; History of Fairs, <https://www.fairsandexpos.com/History-of-Fairs>.
- Johnson, R. B., & Christensen, L. B. (2004). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. Allyn and Bacon
- Katip, C. (2013). *Cihannüma* (S. Öztürk, Ed.). MEDAM yayınları,

- Kladou, S. (2011). *Kültür festivallerine genel bir bakış*. İstanbul'un Festival-leri Edit: Serhan Ada, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kurat, A. N. (2002). "Kazan Hanlığı (1437-1556)", *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 8, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Eds.). Yeni Türkiye Yayınları.
- Küpeli, Ö. (1999). *Osmanlı Devleti'nde panayır organizasyonları ve Gönen Hacı İsa panayırının tarihine dair*. Osmanlı Ansiklopedisi, 3. Cilt (İktisat), Yeni Türkiye Yayınları.
- Le Goff, J. (2008). *Avrupa'nın doğuşu* (T. Binder, Çev.). Literatür Yayıncılık.
- Matschke, K. P. (2011). Türkokrasi'ye geçiş üzerine araştırmalarda karşılaşılan sorunlar, Osmanlı ve Balkanlar içinde, Deleyenler: F. Adanır and S. Faroqhi. (B. İdemen, Çev., pp. 97–137). İletişim Yayınları.
- Neely, C. W. (1935). *The agricultural fair*. Columbia University Press.
- Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme tipolojileri-I, pazar ya da panayır yerleşmeleri. *Anadolu University, Journal of Social Sciences*, 6(1), 205–224.
- Parfitt, J. (2005). Questionnaire design and samplin. In R. Flowerdew & M. David (Eds.). *Methods and human geography*. Elsevier.
- Pirenne, H. (2012). *Ortaçağ kentleri* (12th ed, Ş. Karadeniz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Ruff, A. (1986). *The Best of Texas Festivals*. Lone Star Books, Texas.
- Sarıcık, M. (2013). Cahiliye döneminde Arap Yarımadası panayırları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(31), 109-140.
- Satoğlu, A. (2002). *Yabanlu pazarı*. Kayseri Ansiklopedisi. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Schuykill County Fair (2021). <https://www.schuykillfair.com/4h/>.
- Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2015). *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. Anı Yayıncılık
- Sennett, R. (2001). *Ten ve taş* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Stroup, R. (2019). *Meet me at the rocket, a history of South Carolina state fair*. University of South Carolina Press.
- Sümer, F. (1985). *Yabanlu pazarı Selçuklular devrinde milletlerarası bir fuar*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şahin, Z. (2014). *Yabanlu pazarı (geçmişten günümüze Pazarören)*. Heyamola Yayınları.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî, H.1317, Dersaadet, İkdam Matbaası'ndan yeniden basım*. Çağrı Yayınları, 2006
- Şen, Ö. (1996). *Osmanlı panayırları (18.-19. yüzyıl)*. Eren yayınları.
- Terpenning, W. A. (1931). *Village and open-country neighborhoods*. London, Century Co.
- U.S. National Park Service, Mississippi River Facts. (2022, 10 Şubat). <https://www.nps.gov/miss/riverfacts.htm>
- Ülgen, P. (2012). Geç Orta Çağ Avrupası'nda pazar ve panayır ilişkisinin ticaret hayatındaki rolü ve Türk-İslam dünyasındakilerle karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(21), 359-381.
- Whitehead, W. A. (1856). *Contributions to the early history of perth Amboy and adjoining country*. D. Appleton & Company.
- Wrigley, G. M. (1919). Fairs of the central Andes. *Geographical Review*, 7(2), 65–68. **[CrossRef]**
- Yavan, N. (2014). "Nitel Araştırmalarda Veri ve Veri Toplama Teknikleri", *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (Y. Arı & İ. Kaya, Eds.). Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin